292

Tararani Vidyapeeth's

KAMALA COLLEGE, KOLHAPUR

(MAHARASHTRA) INDIA

(NAAC Re-accredited 'A' Grade [3.12 CGPA])

College With Potential for Excellence

ORGANIZES

One Day Multi-Disciplinary

NATIONAL SEMINAR

ON

SIGNIFICANCE OF COCURRICULER, EXTRA CURRICULAR AND EXTENSION ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION

Date : 21st Dec. 2019

I/C PRINCIPAL

Dr. Smt. T. B. Muderkar

Kamala College, Kolhapur

CONVENER

Major Smt. Varsha Sathe

CO-CONVENER

Mr. Anil S. Ghaste

TRUE COPY

Principal
Aacharya Javdekar College of Education
Gargoti, Dist. Kolhapur 416209

Sr. No.	Name of the Researcher	Title of The Paper	Page No.
35	डॉ . प्रा . प्रतिभा सदाशिव देसाई	बी एड छत्राध्यापकांमध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून होणाऱ्या कौशल्य विकासाचा - चिकित्सक अभ्यास	115
36	डॉ.सौ. वर्षा यशोधन पाटील	उच्च शिक्षणातील अभ्यासपूरक कार्यक्रमाचे महत्त्व	123
37	सौ उर्मिला राजेंद्र कदम	उच्च शिक्षणाचे बदलते स्वरूप व नॅकची भूमिका	127
38	डॉ.शोभा माणिक पवार	अनौपचारिक शिक्षा राष्ट्रीयसेवा योजना की भूमिका : एवंचुनौतियाँ	130
39	लक्ष्मी नरहरी पवार	खेळ आणि व्यक्तिमत्व विकास	133
40	एस . यु . खोत	कौशल्य प्रशिक्षण काळाजी गरज	136
41	प्रा.डॉ.सुवर्णा नामदेव पाटील	उच्च शिक्षणातील युवा महोत्सवाचे महत्त्व	139
42	डॉ. सुप्रिया चंद्रशेखर खोले	राष्ट्रीय सेवा योजनेतून विद्यार्थ्यांचा सामाजिक विकास	142
43	प्रा. संदीप चौरे	सामाजिक विकासामध्ये राष्ट्रीय सेवा योजनेचे योगदान	145
44	डॉ. विलास घोडे	राष्ट्रीय सेवा योजना महत्व व भूमिका	148
45	प्रा. प्रविण प्रकाश डांगे	महात्मा गांधी प्रणित ग्रामस्वराज्य भारतीय स्वातंत्र्याचा, राष्ट्रीय एकात्मतेचा लोकशाही आधार	152
46	डॉ. पल्लवी कोडक	संभाषण कौशल्य : स्वरूप व प्रकार	155
47	सौ.वर्षा मस्के डॉ.सूर्यकांतमस्के	एन.सी.सी. तील विविध उपक्रम : महत्त्व, भूमिका, धोरणे व आव्हाने	158
48	प्रा.दत्तात्रय कुंडलिक पाटील	जागतिकीकरणाचा भारतीय ग्रामीण समाजावर पडलेला प्रभाव	161
49	डॉ रशीद नज़रुद्दीन तहसीलदार	राष्ट्रीय सेवा योजना	165
50	प्रा.रीना कांबळे.	उच्च शिक्षणातील अभ्यासांतर्गत उपक्रमाचे महत्त्व	169
51	Avishkar Kamble	Significance Of Co-Curricular Extra Curricular And Extension Activities In Higher Education	174
52	Dr. Chhaya Shamrao Mole	Importance Of Personality Development	177

TRUE COPY
Principal
Acharya Javadekar College

COMMITTEES

Organizing Committee

Major Smt. Varsha Sathe (Convener)
Mr. Anil S. Ghaste (Coordinator)

Dr. Smt. V.V. Maindargi
Dr.Smt. N.S.Dhumal
Dr.Shri. Sujay Patil
Smt.Dr.A.V.Pathak
Smt.R.D.Pandit

Invitation Committee

Major Smt. Varsha Sathe (Convener)
Mr. Anil S. Ghaste (Coordinator)

Dr.Shri. Sujay Patil
Smt.R.D.Pandit

Stage Arrangement Committee

(Seating arrangement/ Mike/ Banner/ Bouquet/ Badges/ Stage Decoration/ Name Plates)

Shri.Dr.Sujay Patil (Chairperson)
Smt.Raveena Kulkarni
Smt.Deepali Patil
Smt.Gouri B.Patil
Shri.S.S. Sangar
Smt. Prachi Khade
Smt.R.D.Pandit
Smt.Dr.A.V.Pathak
Smt.Rajani Karadge
Shri.P.V.Chougule
Shri.Mahendra Kangralkar

Publicity and Report Writing Committee

Shri.A.S.Ghaste (Chairperson)
Shri.Dr.N.V.Powar
Smt. Pooja Khopkar
Smt.U.R.Kadam
Smt.S.R.Salunkhe
Smt. Megha Nikam

Refreshment Committee

Smt. V.P. Sathe (Chairperson)
Smt. Benezir Shikalgar
Smt.T.D.Mane
Smt.Pratyacha Rajadnya
Smt. R.D.Pandit
Smt.Ravina Kulkarni
Smt. S.S. Bugade
Shri.Y.B.Nivale

Editorial Committee

Major Smt. Varsha Sathe (Convener)
Mr. Anil S. Ghaste (Coordinator)
Smt.R.D.Pandit
Shri.Dr. Sujay Patil
Smt.Dr.A.V.Pathak

Registration & Certificate Committee

(Stationary/ Lunch Coupons / Programme/ Feedback Form)
(Certificate Printing/ Writing/ Distribution/ Collecting Feedback Forms)

Dr.Shri.N.V.Powar Chairperson)
Smt.S.R. Salunkhe
Smt.Reena Kamble
Shri.A.H.Jadhav
Shri.M.K.Mane
Shri.S.A.Bargale
Smt.Sarika Kamble
Shri.U.R.Kadam
Smt.Amruta Dinde
Smt.Chhaya Mali
Shri. S.S.Dethe
Smt.Swati Kamble
Shri Vishwanath Taral
Smt. Arati Kanire

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
Peer Review and Indexed journal (IMPACT FACTOR 5.707)
ISSN 2349-638x
Special Issue No.60

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

294

बी. एड छत्राध्यापकांमध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून होणा-या कौशल्य विकासाचा चिकित्सक अभ्यास

प्रा. डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहाय्यक प्राध्यापक
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी
ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर, महाराष्ट्र

सारांश -

NCTE 2014 रेग्युलेशन नुसार दोन वर्षाचा बी. एड अभ्यासक्रम सन २०१५-१६ पासून सुरू आहे सदर अभ्यासक्रमामध्ये EFC – I, II, III, IV प्रात्याक्षिक , शाळा व नाविण्यपूर्ण अध्ययन अध्यापन केंद्राना भेटी, शालेय आंतरवासिता अशा विविध प्रात्याक्षिकांमधून विविध कौशल्ये विकसनासाठी प्रयत्न करणे अभिप्रेत आहे. बी. एड , अभ्यासक्रमातून अध्यापन कौशल्य अभ्यासपूरक व अभ्यासेतर कार्यक्रम आयोजन, नियोजन कौशल्य, निरीक्षण कौशल्य, EPCI व II मधून स्वयंअध्ययन कौशल्य, चिकित्सक विचार कौशल्य, वाचन कौशल्य, सामाजिक समस्या जागृती कौशल्य , नाटिका, कला (रांगोळी, मेहंदी, वारली प्रिंट , चित्रकला, पेटींग, विणकाम) सादरीकरण कौशल्य, EPC III, IV मधून ICT कौशल्य विकसनाची संधी आहे. दोन वर्षाच्या कालावधीत बीएड छात्राध्यापकांच्यामध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमाच्या माध्यमातून विविध कौशल्यांचा विकास व्हावा व प्रत्योभरणाच्या माध्यमातून छात्राध्यापकांना प्रोत्साहन मिळावे व ज्या छात्राध्यापकांना कौशल्ये विकासात अडचणी येतात त्यांनाही मार्गदर्शन करण्यासाठी चिकित्सकपणे कृती करण्याच्या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधन हाती घेतले आहे.

Keywords – अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रम, कौशल्यविकास

प्रस्तावना –

दोन वर्षाच्या बी. एड. अभ्यासक्रमातून कौशल्याधिष्ठित व गुणवत्तापूर्ण शिक्षक तयार होण्यासाठी NCTE 2014 रेग्युलेशननुसार अभ्यासक्रमाची निर्मिती केली आहे. कला, वाणिज्य, शास्त्र शाखांमधून आलेले छात्राध्यापक भिन्न बौद्धिक स्तरातील असतात. त्यांच्यातील कौशल्यविकासाला चालना देण्यासाठी अध्यापनाबरोबरच, अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर उपक्रम राबविले जातात. या उपक्रमांच्या माध्यमातून त्यांचे अध्यापन कौशल्य, निरीक्षण कौशल्य, सादरीकरण कौशल्य, स्वयंअध्ययन कौशल्य , वाचन कौशल्य, सामाजिक समस्या जागृती कौशल्य, नाटिका, भूमिका अभिनय, पथनाटय कौशल्य, संगणक कौशल्य (ICT), वाढीसाठी प्रयत्न केले जातात. यासाठी बी.एड. अभ्यासक्रमात शाळा व नाविण्य पूर्ण अध्ययन अध्यापन केंद्रांना भेटी, पाठनिरीक्षण , व्यावसायिक क्षमता वृध्दी (EPC) , सामाजिक वृद्धी प्रकल्प, शालेय आंतरवासिता अशा विविध प्रात्याक्षिकांचा समावेश केला आहे. या प्रात्याक्षिकांची पूर्तता करण्यासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर उपक्रम राबविणे आवश्यक आहे. या उपक्रमांमुळे बीएड छात्राध्यापकांमधील विविध कौशल्यविकासनाला चालना देणे शक्य आहे.

अभ्यासांतर्गत कार्यक्रम–

अभ्यामातील उणीवा नाहीशा करुन औपचारिकरीत्या व विशेषत : विद्यार्थ्यांच्या पुढाकाराने करावयाचे शाळेतील कार्यक्रम म्हणजे अभ्यामांतर्गत कार्यक्रम, उत्स्फूर्तीने विद्यार्थ्यांनी (CEPC) करावयाचे कार्यक्रम असे याचे स्वरुप असते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणाला वाव मिळतो व शिक्षण विकास हा वेगळया पध्दतीने पण परिणामकारक रीतीने होतो. म्हणून अशा कार्यक्रमांना आता अभ्यासक्रमात निश्चित स्थान प्राप्त झाले आहे. म्हणून त्यांना अभ्यासाला पोषक असेही म्हणतात.

अभ्यासेतर कार्यक्रम –

अभ्यासक्रमाखेरीज इतर काही विषय व छंद यांना शाळेच्या परिसरात वाव देण्याची आधुनिक पध्दत आहे. आज अभ्यासेतर चळवळीचे स्थान, व्याप्ती व महत्व ही वाढत आहे. व अभ्यासाइतकेच शैक्षणिक सामर्थ्य त्यामध्ये आहे.

प्रस्तुत संशोधनामध्ये पुढील कार्यक्रमांची निवड केली आहे.

अभ्यासांतर्गत कार्यक्रमामध्ये–

१) लिंगभाव समानता जनजागृतीमाठी पथनाटय, नाटिका
२) तज्ज्ञ : व्याख्यान सप्ताह

३) रांगोळी : धान्याची , फळे , फुले, भाजी यांची रांगोळी
४) सासाहिक परिपाठ

अभ्यासेतर कार्यक्रमामध्ये

१) माझी वैयक्तिक कौशल्ये नेकलेस
२) माझी सामाजिक कौशल्ये नेकलेस

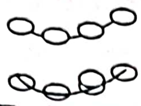

३) व्यसनाधिनता प्रतिबंधक , बेटी वाचवा – पथनाटय, भूमिका अभिनय, नाटिका
४) स्वाईन फ्लू, एडस्, डेंग्यू इत्यादी आजारांबाबत प्रतिबंधक जनजागृती रॅली

प्रस्तुत संशोधनात सदर कार्यक्रमांचा समावेश करण्यात आला आहे.

कौशल्ये –

शिक्षणाच्या उद्दिष्टातील ज्ञान व कौशल्य यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. आपल्या जीवनात अनेक प्रकारची कौशल्ये आपणास संपादन करावी लागतात. व त्याचप्रमाणात आपल्या मनोरचनेतही बदल होत असतो. कौशल्यामध्ये पुढील वैशिष्टये नेहमी आढळून येतात.

१) विशिष्ट क्रियकडे कमी अवधान
२) संकेत ज्ञान
३) प्रतिक्रियेची झटकन देवघेव होऊन हालचालीत दुरुस्ती
४) अधिक गती व समन्वय
५) बाहय परिस्थिती निरपेक्ष कौशल्यातील स्थिरता .

कौशल्य अध्ययनातील पाय-या -

१) आकलन किंवा बोध
२) सरावाने कौशल्य संरचना
३) कालांतराने परिपक्वता

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढील कौशल्यांवर भर दिला आहे

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढील कौशल्यांवर भर दिला आहे

कौशल्य →
- नियोजन
- आयोजन
- निरिक्षण
- संघटन
- सहकार्य
- आंतरव्यक्ती संबंध कौशल्ये
- चिकित्सक विचार कौशल्य
- वाचनकौशल्य
- सामाजिक समस्या जागृती कौशल्य
- स्व- ची जाणीव
- स्वयंअध्ययन
- निर्णयक्षमता
- संप्रेषण
- ताणतणाव व्यवस्थापन कौशल्य
- सादरीकरण कौशल्य

295

संशोधनाची उद्दिष्टे –

१) वी. एड. छात्राध्यापकांच्या कौशल्याच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे.

२) वी. एड . छात्राध्यापकांच्या कौशल्याविकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची निवड करणे.

३) बी.एड. छात्राध्यापकांच्या कौशल्यविकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमानुसार कौशल्यांची निवड करणे.

४) बी.एड. छात्राध्यापकांमध्ये कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करणे.

५) बी.एड. छात्राध्यापकांमध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून होणा-या कौशल्य विकासाचा चिकित्सक अभ्यास करणे.

संशोधनाचे महत्त्व –

१) बी.एड. व डी.टी.एड छात्राध्यापकांना अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची माहिती होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

२) बीएड. व डीटीएड छात्राध्यापकांना छात्राध्यापकांचे कोणत्या कौशल्य विकासासाठी कोणते कार्यक्रम उपयुक्त ठरतात याचे ज्ञान होते.

३) शिक्षकप्रशिक्षक व छात्राध्यापक सहभाग यातून छात्राध्यापक कौशल्य विकास होतो याची जाणीव बी.एड., डी.टी.एड. छात्राध्यापक व शिक्षक प्रशिकांनाही होते.

४) शालेय विद्यार्थ्यामधील कौशल्य विकासासाठी छात्राध्यापक प्रशिक्षित होतात. त्यामुळे शाळेच्या प्रगतीसाठी प्रस्तुत संशोधन उपयुक्त आहे.

संशोधनाची व्याप्ती व परिमर्यादा

१) संशोधनाची व्याप्ती –

प्रस्तुत संशोधन वीएड, अभ्यासक्रमातील प्रात्यक्षिकाशी संबंधित आहे.

२) संशोधनाची परिमर्यादा –

१) प्रस्तुत संशोधन वीएड अभ्यासक्रमातील शालेय आंतरवासिता, EPC, सामाजिक बृदधी कार्यक्रम, शाळा व नाविन्यपूर्ण अध्ययन अध्यापन केंद्राना भेटी या प्रात्याक्षिकांपुरते मर्यादित आहे.

२) प्रस्तुत संशोधन बी.एड. अभ्यासक्रमातील अभ्यांसातर्गत व अभ्यासेतर उपक्रमांपुरते मर्यादित आहे.

अभ्यासांतर्गत उपक्रम –

१) लिंगभाव समानता जनजागृती कार्यक्रम

२) व्याख्यान सप्ताह

३)धान्य , फळेफुले , भाजी – रांगोळी

४)सैनिक हो तुमच्यासाठी !

अभ्यासेतर उपक्रम –

१) माझी वैयक्तिक कौशल्ये नेकलेस

२) माझी सामाजिक कौशल्ये नेकलेस

३) व्यसनाधिनता प्रतिबंधक – बेटी बचाव - पथनाटय,भूमिका अभिनय, नाटिका

४) स्वाईन प्लू, एडस्, डेंग्यू इत्यादी आजारांवावत प्रतिबंधक जनजागृती रॅली

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमानुसार पुढील कौशल्यांपुरते मर्यादित आहे.

१) नियोजन, आयोजन, सादरीकरण, निरीक्षण , संघटन, सहकार्य, चिकित्सक विचार, वाचन कौशल्य, सामाजिक समस्या जागृती कौशल्य, आंतरव्यक्ती संबध कौशल्य, स्व- ची जाणीव, स्वयं अध्ययन, निर्णयक्षमता, संप्रेषण , ताणतणाव व्यवस्थापन कौशल्यांपुरते मर्यादित आहे.

2) प्रस्तुत संशोधन आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील सन २०१७ -२०१९ या वर्षातील छात्राध्यापकांपुरते मर्यादित आहे.

गृहीतक -

आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील प्रथम वर्ष बी.एड. छात्राध्यापकांमध्ये विविध कौशल्यांचे प्रमाण अल्प आहे.

संशोधन परिकल्पना –

बी.एड छात्राध्यापकांमध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून कौशल्य विकास होतो.

शून्य परिकल्पना –

बीएड छात्राध्यापकांच्या कौशल्य विकासावर
अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमाचा कोणताही परिणाम होत नाही.

संशोधन पध्दती -

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने सर्व्हेक्षण व प्रायोगिक संशोधन पध्दतीचा वापर केला आहे.

प्रायोगिक अभिकल्प – प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने एकल गट अभिकल्पाचा वापर केला आहे. तो पुढीलप्रमाणे -

→ बीएड छात्राध्यापकांचे पडताळासूची व पदनिश्चयन श्रेणी वापरुन विविध कार्यक्रमाद्वारे कौशल्य चाचणी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची अंमलवजावणी → बीएड छात्राध्यापकांमध्ये अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून झालेल्या कौशल्य विकासाचा अभ्यास → निष्कर्ष

संशोधन कार्य पध्दती -

वी. एड.प्रवेशित छात्राध्यापकांची प्रथम सत्रामधील विविध कार्यक्रम नियोजन , आयोजन, सादरीकरणावरुन कौशल्यांच्या नोंदी पदनिश्चयन श्रेणी व पडताळा सूचीचा वापर करुन गुणासहीत केल्या .प्रत्येक कौशल्याला स्वतंत्र गुण व प्रत्येक कार्यक्रमाला एकत्रित २५ गुण या प्रमाणे ४ कार्यक्रमांच्या १०० पैकी गुणांच्या नोंदी केल्या . मिळालेल्या माहितीचे संख्याशास्त्रीय विश्लेषण केले. या साधनांद्वारे छात्राध्यापकांमधील प्रत्येक कौशल्य गुणावरुन कौशल्य प्रमाणांची नोंद केली.

संशोधिकेने पडताळासूची व पदनिश्चयन श्रेणीचा वापर अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमाच्या स्वरुपानुसार केला आहे.

लिंगभाव समानता कार्यक्रम – पथनाटय / नाटक

पडताळासूची

पडताळा पाहावयाचे घटक	गुण	छात्राध्यापक		
		अ	ब	क --------

पदनिश्चयन श्रेणी - व्यसनाधिनता प्रतिबंधक कार्याक्रम (अभिनय / नाटक/ पथनाटय)

विधान – छात्राध्यापकांची विविध पात्रानुरुप देहबोली आहे.

निकृष्ट	बरी	मध्यम	चाचणी	निकृष्ठ
०	१	२	३	४

अशा प्रकारे पडताळासूची व पदनिश्चयन श्रेणीचा वापर करुन छात्राध्यापकांच्या अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रम सहभागानुसार गुण दिले. एका कार्यक्रमाला २५ गुण याप्रमाणे अभ्यासांतर्गत कार्यक्रमाला १०० गुण व अभ्यासेतर कार्यक्रमाला १०० गुण दिले. २०० गुणांचे रुपांतर १०० गुणांमध्ये करुन त्यावरुन मध्यमान प्रमाणविचलन व ' t' चाचणी मूल्य काढले. संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचनानुसार निष्कर्ष मांडले.

संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधन कार्यपद्धती संशोधनाच्या ओघतक्त्याद्वारे दर्शविली आहे.

संशोधनाचा ओघतक्ता

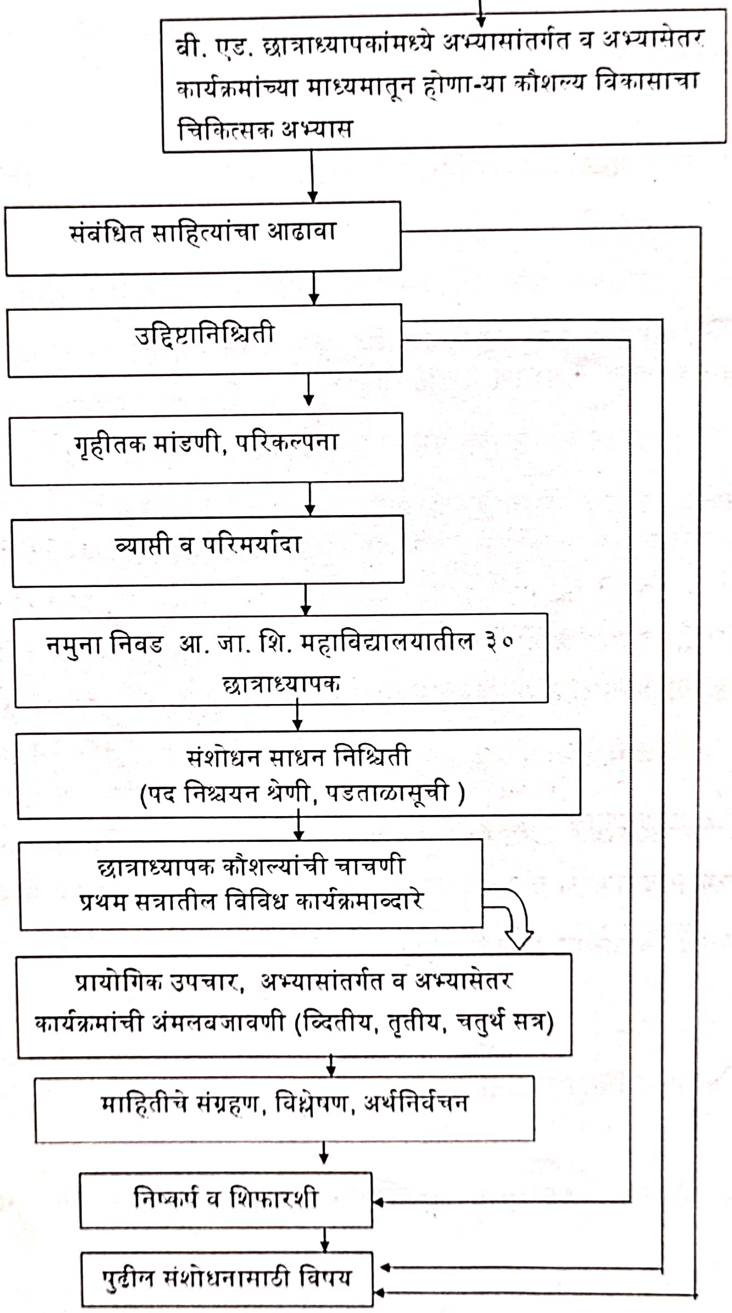

संशोधन नमुना निवड –

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने सहेतुक नमुना निवड पद्धतीचा वापर केला आहे.

आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी येथील व्दिवार्षिक बी. एड. च्या ३०(१००%) छात्राध्यापकाची निवड केली आहे.

संशोधनाची साधने –

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने पुढील साधनांचा वापर केला आहे.

१) पदनिश्चयन श्रेणी - संशोधिका निर्मित

२) पडताळा सूची - संशोधिका निर्मित

संख्याशास्त्रीय साधने

मध्यमान, प्रमाणविचलन , 't' चाचणी

निष्कर्ष

उद्दिष्टानुसार निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे-

उद्दिष्ट क्र. १

१) बी एड छात्राध्यापकांच्या कौशल्याच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे.

निष्कर्ष –

बी.एड. छात्रापकांमध्ये

१) कार्यक्रम नियोजन कौशल्याचे प्रमाण २५% आहे.

२) कार्यक्रम आयोजन व संघटन कौशल्याचे प्रमाण २८% आहे.

३) कार्यक्रम निरिक्षणचे कौशल्य प्रमाण ३०% आहे.

४) कार्यक्रमामध्ये सहकार्य करण्याचे कौशल्य १० % आहे.

५) आंतरव्यक्ती संवंध कौशल्य १०% आहे.

६) छात्राध्यापकामध्ये संप्रेशण कौशल्य १४% आहे.

७) छात्राध्यापकांमध्ये निर्णयक्षमता १२% आहे.

८) छात्राध्यापकांमध्ये ताणतणाव व्यवस्थापन कौशल्य १०% आहे.

९) छात्राध्यापकांमध्ये सादरीकरण कौशल्य १५% आहे.

१०) छात्राध्यापकांमध्ये चिकित्सक विचार कौशल्य २४% आहे.

उद्दिष्ट क्र. २ नुसार

बीएड छात्राध्यापकांच्या कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची निवड करणे.

निष्कर्ष –

बी.एड. छात्राध्यापकांच्या कौशल्याविकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रम निवड पुढील प्रमाणे केली.

अभ्यासांतर्गत उपक्रम –

१) लिंगभाव समानता जनजागृती कार्यक्रम

२) व्याख्यान सप्ताह

३)धान्य , फळेफुले , भाजी – रांगोळी

४)सैनिक हो तुमच्यासाठी !

अभ्यासेतर उपक्रम –

१) माझी वैयक्तिक कौशल्ये नेकलेस

२) माझी सामाजिक कौशल्ये नेकलेस

३) व्यसनाधिनता प्रतिबंधक – बेटी बचाव - पथनाटय,भूमिका अभिनय, नाटिका

४) स्वाईन फ्लू, एडस्, डेंग्यू इत्यादी आजारांबाबत प्रतिबंधक जनजागृती रॅली

उद्दिष्ट क्र. ३ नुसार

बीएड छात्राध्यापकांच्या कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमानुसार कौशल्यांची निवड करणे.

निष्कर्ष-

बी.एड. छात्राध्यापकांच्या कौशल्य विकासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमानुसार पुढील कौशल्यांची निवड केली.

नियोजन , आयोजन, निरिक्षण, संघटन, सहकार्य, आंतरव्यक्ती संबंध कौशल्ये , चिकित्सक विचार कौशल्य , वाचनकौशल्य, सामाजिक समस्या जागृती कौशल्य, स्व- ची जाणीव, स्वयंअध्ययन , निर्णयक्षमता , संप्रेषण , ताणतणाव व्यवस्थापन कौशल्य, सादरीकरण कौशल्य.

उद्दिष्ट क्र. ४ व ५ नुसार

उद्दिष्ट क्र. ४

बी. एड. छात्राध्यापकांमध्ये कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करणे.

उद्दिष्ट क्र, ५

बी.एड. छात्राध्यापकांमध्ये कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या मध्यमातून होणा-या कौशल्य विकासांचा चिकित्सक अभ्यास करणे.

निष्कर्ष

बी.एड. छात्राध्यापकामधील अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणी नंतर छात्राध्यापकातील कौशल्यांचे प्रमाण पुढील प्रमाणे

बी.एड. छात्रापकांमध्ये -

१) कार्यक्रम नियोजन कौशल्याचे प्रमाण ६९% आहे.

२) कार्यक्रम आयोजन व संघटन कौशल्याचे प्रमाण ७०% आहे.

३) कार्यक्रम निरिक्षणचे कौशल्य प्रमाण ७८% आहे.

४) कार्यक्रमामध्ये सहकार्य करण्याचे कौशल्य ८० % आहे.

५) आंतरव्यक्ती संबंध कौशल्य८४% आहे.

६) छात्राध्यापकांमध्ये संप्रेशण कौशल्य ८०% आहे.

७) छात्राध्यापकांमध्ये निर्णयक्षमता ६२ % आहे.

८) छात्राध्यापकांमध्ये ताणतणाव व्यवस्थापन कौशल्य ७०% आहे.

९) छात्राध्यापकांमध्ये सादरीकरण कौशल्य ८४ % आहे.

१०) छात्राध्यापकांमध्ये चिकित्सक विचार कौशल्य ८१ % आहे.

बी.एड. छात्राध्यापकांमध्ये प्रथम सत्रातील विविध कार्यक्रमाव्दारे कौशल्य सद्यस्थिती नुसार मिळालेले गुण व कौशल्य विकासासाठी अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणी नंतर मिळालेल्या गुणांनुसार सदर कार्यक्रमांच्या माध्यमातून होणा-या कौशल्य विकासावर धनात्मक परिणाम दिसून येतो.

छात्राध्यापकांच्या प्रथम सत्रातील विविध कार्यक्रम अंतर्गत कौशल्य चाचणीतील गुणानुसार (विविध कार्यक्रमाद्वारे) व छात्राध्यापकांच्या अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रम अंमलबजावणी नंतर कौशल्य विकासाच्या कार्यक्रमातील एकत्रित गुणांनुसार संख्याशास्त्रीय विश्लेषण पुढीलप्रमाणे -

	छात्राध्यापकांच्या प्रथम सत्रातील कौशल्य चाचणीतील गुणानुसार (विविध कार्यक्रमाद्वारे)	छात्राध्यापकांच्या अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतरकार्यक्रम अंमलबजावणी नंतरचा कौशल्य विकासानंतरच्या गुणानुसार
मध्यमान	२९.०३	६७.०२
प्रमाण विचलन	०६.२५	१०.४३
t चाचणी	प्राप्त t = १७.१८	, पत्रक t = २.०४३

प्राप्त t (१७.१८) > पत्रक t (२.०४३)

∴ शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष

बी. एड. छात्राध्यापकांच्या कौशल्य विकासावर अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर कार्यक्रमांचा धनात्मक परिणाम दिसून आला.

संशोधनासाठी शिफारशी

१) बी.एड. छात्राध्यापकांसाठी महाविद्यालयात अभ्यासांतर्गत व अभ्यासेतर विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करुन त्याच्या कौशल्या विकासाला संधी प्राप्त करुन द्यावी

२) छात्राध्यापकांना सदर कार्यक्रमांच्या मूल्यमापन घटकांची माहिती देऊन त्यांना कार्यक्रम राबविण्याची संधी द्यावी.

३) सदर कार्यक्रमातून कौशल्यवृद्धी झालेल्या छात्राध्यापकांना बक्षिस देऊन प्रोत्साहित करावे.

पुढील संशोधनासाठी विषय-

१) डी.टी.एड. छात्राध्यापकांच्या विविध कौशल्य विकासासाठी अभ्यासेतर कार्यक्रमांची परिणामकारकतेचा अभ्यास

२) डी.टी.एड. छात्राध्यापकांच्या मूल्य विकसनासाठी अभ्यासपूरक कार्यक्रमांच्या परिणाम कारकतेचा अभ्यास

३) डी.टी.एड. छात्राध्यापकांमधील जीवनकौशल्ये, मूल्यांच्या सद्यस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास

संदर्भ सूची

1) Best, J.W (2009) Research in Education Englewood clits N.J Prentice Hall.
2) Kothari, C. R (2009) Research Methodology Methods and Techniques New age International (p) limited , publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
3) सोहोनी, शं. कृ. (१ मे १९९३) शैक्षणिक टीपाकोश पुणे : हिदुस्तान मुद्रणालय
4) देसाई, प्रतिभा सदाशिव (डिसेंबर २०१७) बी.एड. छात्राध्यापकांच्या समाजाभिमुख प्रकल्पांतर्गत मूल्यमापनासाठीच्या साधनांचे विकसन. अप्रकाशित शोध निबंध.
5) मुळे , रा. श., उमाठे, वि. तु. (१९८७) शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे. नागपूर : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ .
6) बी.एड. व्दिवार्षिक अभ्यासक्रम (२०१५) शिवाजी विद्यापीठ , कोल्हापूर.

298

ISSN 2454-3292

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

(UGC Approved, Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - VI, Issue - XI, Vol.- II Impact Factor 6.10 (GRIFI) Sept. 2019 To Feb. 2020

TRUE COPY
Principal
Aacharya Javdekar College of Education
Gargoti, Dist. Kolhapur 416209

EDITOR IN CHIEF
Prof. Dnyanraja Chighalikar

IAP
INDO ASIAN PUBLICATION

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2454-3292

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for All Subjects

INDO WESTERN RESEARCH JOURNAL

INDO ASIAN PUBLICATION

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XI, Vol. II
Year- VI, Bi-Annual (Half Yearly)
(Sept. 2019 To Feb. 2020)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website
www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913
09423346913 / 09637935252
09503814000 / 07276301000

E-mail :
visiongroup1994@gmail.com
interlinkresearch@rediffmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
Indo Asian Publication,
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.) India

Price : ₹ 200/-

TRUE COPY
Principal
Acharya Jaydekar College of Education
Gargoti, Dist. Kolhapur

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dnyanraja Chighalikar
Head, Dept. of Economics, A. C. S.Mahavidyalaya, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur (M.S.) India

EXECUTIVE EDITORS

Prof. Swyamprabha Sarmagdum
A. C. S.Mahavidyalaya, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur (M.S.) India

Prof. Sanjivini Patil
A. C. S.Mahavidyalaya, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur (M.S.) India

DEPUTY EDITOR

DProf. Dharmvir Kshirsagar
A. C. S.Mahavidyalaya, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur (M.S.) India

Prof. Samir Kulkarni
A. C. S.Mahavidyalaya, Gadhinglaj, Dist. Kolhapur (M.S.) India

CO - EDITOR

Vanita Jadhav
Mother Terasa B.Ed. College, Dharwad, Dist. Dharwad (Karnataka)

Dr. B. S. Thombare
Head, Dept. of Geography, Babaji Date Colletge, Yavatmal, Dist. Yavatmal (M.S.)

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Mohmmad T. Rahaman
Dept. of Biomedical Science, International Islamic University, Mahkota (Malasiya)

Dr. Sivappa Rasapali
Dept. of Chemistry & Biochemistry, UMASS. Wesport Road, Dartmouth, MA (U.S.A.)

Dr.Eknath J. Helge
Head, Dept. of Commerce, Jijamata Mahavidyalaya, Buldhana, Dist. Buldhana (M.S.)

Dr.Sarjerao R. Shinde
Principal
B. K. D. College, Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr.Satyenkumar P. Sitapara
Principal
Commerce & BBA College, Amreli, Dist. Amreli (Gujrat)

Dr. Ambuja Malkhedkar
Gulbarga, Dist. Gulbarba (Karnataka)

Dr. Allabaksha Jamadar
Head, Dept. of Hindi, B. K. D. College, Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Sakharam V. Kakade
Dept. of Zoology, Vasant Mahavidyalaya, Kaij, Dist. Beed (M.S.)

299

Issue : XI, Vol. II
I W R J
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2454-3292
Sept. 2019 To Feb. 2020

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	भारतीय बँकिंग क्षेत्रातील सुधारणा आणि आव्हाणे **डॉ. के.पी. वाघमारे**	1
2	भारतातील शेतमाल किंमत धोरण : एक दृष्टिक्षेप **डॉ. अनिलकूमार कृष्णराव वावरे, किशोर सुतार**	5
3	जलयुक्त शिवार अभियान आणि महाराष्ट्र शासनाची भूमिका **डॉ. जी.जी. गायकवाड**	10
4	कृषी पर्यटन आणि ग्रामीण विकास **डॉ. एम.आर. खोत**	14
5	जागतिक भात उत्पादन स्थितीचा अभ्यास **संभाजी शिवाजी सावंत**	18
6	आरोग्यदायिनी - सुजाता रायकर **डॉ. संगीता संपत पाटील**	21
7	२१ व्या शतकामधील सामाजिक समस्या व उपाय **डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई**	25
8	शहरी भागातील नोकरदार स्त्रियांच्या समस्या व उपाय **अर्चना माने-केसरकर**	32
9	आजची बदलती जीवनशैली आणि मधुमेह **दिपाली विजय पाटील**	36
10	चांदी कारखानदार (उद्योजक) असोसिएशन, हुपरी : ऐतिहासिक आढावा **डॉ. सुप्रिया चंद्रशेखर खोले**	42
11	ऐतिहासिक बाणूरगड : एक अभ्यास **डॉ. आर. डी. निकम**	46
12	नरसिंगराव भु. पाटील यांचे सामाजिक कार्यातील योगदान **डॉ. एम. एस. कोळसेकर**	49
13	गडहिंग्लजचे नगराध्यक्ष एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप (१९४३ ते २०००) **डॉ. सुरेश मारूती चव्हाण**	54

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2454-3292

Indo Western Research Journal (IWRJ)
Issue : XI, Vol. : II
Sept. 2019 To Feb. 2020

www.irasg.com

Research Paper 7 Education

21 व्या शतकामधील सामाजिक समस्या व उपाय

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
शिक्षणशास्त्र विभाग,
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
गारगोटी, जि. कोल्हापूर

सारांश

प्रत्येक दिवस कोणती ना कोणती समस्या घेऊन येतानाचे चित्र समाजामध्ये दिसून येते. या समस्यांमुळे समाजाच्या, देशाच्या प्रगतीला बाधा येते. जगातील लोकशाही प्रधान असलेला भारत हा मोठा देश आहे. या देशात विविध जातीचे, धर्माचे, पंथाचे लोक राहतात. त्यामुळे विविधतेतून एकता निर्माण करण्याचे आव्हान भारतापुढे आहे. ही एकता, अखंडता टिकवितच देशाची प्रगती साधणे क्रमप्राप्त आहे. पण आज प्रत्येक दिवस एक समस्या घेऊन येतो. यामध्ये काही सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, राजकीय समस्यांचा समावेश आहे. उदा. गरीबी, भ्रष्टाचार, गुन्हे, बालगुन्हेगारी, बलात्कार, खून, ताणतणाव, स्त्रीभ्रूण हत्या , आतंकवाद, निरक्षरता, स्वच्छता, आरोग्य, प्रदूषण, स्त्रियांची असुरक्षितता, बेकारी, शेतीच्या समस्यांमुळे निर्माण झालेला ताणतणाव व शेतकरी आत्महत्या, समलिंगी विवाह, दत्तक हक्क, धार्मिक संघर्ष, वैवाहिक बलात्कार, लिंगभाव समानतेचा अभाव, इच्छामरण इ. अनेक समस्या २१ व्या शतकात थैमान घालत आहेत. यापैकी काही समस्या व त्यावरील उपाययोजनांचा उहापोह प्रस्तुत संशोधनातून संशोधिकाने केला आहे.

Keywords

२१ वे शतक , सामाजिक समस्या , उपाय

प्रस्तावना

आजच्या जगाला विकसित करणारा एकमेव सक्षम घटक म्हणून तरुणाईकडे पाहिले जाते. अपवाद वगळता राजकरणातील लोक समाजाला गुंगवून, दाबून माया जमवितात. चोर,

300

दरोडेखोर, हे शब्द अगदी अपुरे ठरावेत एवढी वाईट कामे होतात. अधिकारी पिळवणूक, अडवणूक करुन लोकांना लुटतात. व्यापारी ग्राहकास अंधारात ठेऊन खिसा मारतात. डॉक्टर दानव बनून पेशंटला बकरा मानून कापतात. शेतकरी निर्यात मालातील सचोटी देशातील लोकांसाठी पिकवलेल्या मालात दाखवत नाहीत. सर्वदूर सामान्य माणसाची फसवणूक चालू आहे. स्वार्थ , लोभ, व दिशहीन विचार ही मूळ कारणे आहेत. समाज लोभ, स्वार्थ यात बरबटलाय फसवणूकीत गुंतलाय. पैसे कमावणे व मालमत्ता घेणे एवढेच इप्सित उरले आहे. बिल गेटस, हेलू , वोरन बफे यांच्यासारख्या १६८ धनिकांनी संपत्तीतील मोठा हिस्सा समाजकार्यासाठी दान दिला. हंसी क्रोनियेने मॅच फिक्सिगमधील सहभाग मान्य करुन शिक्षा पत्करली. मात्र त्यातून गब्बर झालेले आपले कुणी समोर आले नाहीत.

शोधनिबंधाची उदिदष्टे

१. एकविसाव्या शतकातील सामाजिक समस्यांचा अभ्यास करणे.

२. एकविसाव्या शतकातील सामाजिक समस्यांवरील उपाय सुचविणे.

विषयविवेचन

एकविसाव्या शतकातील सामाजिक समस्या

सध्याचे युग हे वैज्ञानिक युग असले तरी वैज्ञानिक क्रांती मुळेही अनेक सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. यामध्ये राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक समस्यांचा समावेश होतो. काही सामाजिक समस्या पुढील प्रमाणे आहेत.

२१ व्या शतकातील सामाजिक समस्या

२१ व्या शतकातील सामाजिक समस्या →

१) निरक्षरता

२) अंधश्रद्धा

३) भ्रष्टाचार

४) शिक्षण पद्धती

५) आरोग्य व स्वच्छता

६) गरीबी

७) प्रदूषण

८) महिलांची असुरक्षितता व बलात्कार

९) बेकारी

१०) शेतकरी आत्महत्या

११) संमलिंगी विवाह

१२) वैवाहिक बलात्कार

१३) स्त्रीभ्रूणहत्या व लिंगभावसमानता

१. निरक्षरता

शिक्षणाचे सार्वत्रीकरण झाले. प्राथमिक शिक्षण सर्वांना सक्तीचे व मोफत केले गेले पण तरीही भारतातील ग्रामीण व आदिवासी भागातील साक्षरतेचे प्रमाण वाढलेले नाही. ८ सप्टेंबर २०१९ च्या सर्व्हे नुसार शहरी भागातील साक्षरतेचे प्रमाण ७९.५ टक्के आहे. यापैकी ६४.८ टक्के महिला व ८३.७ टक्के पुरुष साक्षर आहेत.भारतात सरासरी साक्षरतेचे प्रमाण ७४.०४ टक्के आहे. केरळ मध्ये साक्षरतेचे सर्वाधिक म्हणजे ९३.९१ टक्के व बिहार मध्ये ६३.८२ टक्के इतके कमी प्रमाण आहे.

उपाय

शासन साक्षरतेचे प्रमाण वाढविण्यासाठी प्रयत्नशील आहे.

१. माध्यान्ह भोजन, सम्रग शिक्षण कार्यक्रम, जाणीवजागश्ती मोहीम, सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय शिक्षा अभियान, सर्वसमावेशक शिक्षण, सरकारी शाळांमधील गुंतवणुकीत वाढ , व्यावसायिक शिक्षण, शिक्षक – प्रशिक्षण , गळती व स्थगन रोखण्यासाठी सामाजिक निकषात बदल, RTE ॲक्ट (शिक्षण हक्क कायदा), विविध शिष्यवश्त्ती योजना, उदा सावित्रीबाई फुले योजना, उपस्थिती भत्ता, मागासवर्गीय विदयार्थ्यांना शिष्यवश्त्ती इत्यादी उपाय सुरु आहेत. पण लाभार्थीपर्यंत या योजना पोहोचणे आवश्यक आहे.

२. अंधश्रध्दा

निरक्षरतेमुळे विज्ञान लोंकापर्यत पोहोचत नाही. त्यामुळे अंधश्रध्देच्या आहारी जाऊन स्वप्रगती, आरोग्य धोक्यात येते. रोंगावर औषधी उपाय करण्याऐवजी नरबळी, प्राणीबळी, जादूटोणा उपाय इ. प्रयोग आजही घडताना दिसतात.

उपाय

साक्षरता, जनजागरण, टी.व्ही, रेडिओ च्या माध्यमातून अंधश्रध्दा निर्मूलन आवश्यक आहे. विज्ञान विषयातून वैज्ञानिक दश्ष्टीकोण निर्माण करावा.

भ्रष्टाचार

पेपरवर वजन ठेवल्यावर पेपर हालत नाही. पण कार्यालयातील पेपर हालवण्यासाठी त्यावर वजन (लाच) ठेवलेतरच कागद हालून पुढच्या टेबलावर जातो. राजकीय, सामाजिक , अर्थिक, शैक्षणिक या सर्वच क्षेत्रात भ्रष्टाचार बोकाळलला. दिसून येतो.

उपाय

शिक्षण प्रणालीतील बदल हा राजकीय हस्तक्षेपाविनाचे प्रशासन अपेक्षित, प्रशासन व सामान्य मानव यांच्यात प्रत्यक्ष भेटीतून कामकाज पूर्तता व्हावी. भ्रष्टाचार प्रतिबंधक कायदा १९८८ परिणामकारपणे वापरणे. वैद्यकीय क्षेत्रातील डॉक्टर शासकीय वैद्यकीय अधिकारी या पदाबरोबर स्वंतत्र वैद्यकीय व्यवसाय करतात. त्यामुळे सामान्य माणूस भरडला जातो. तो वैद्यकीय सुविधा अभावी त्रस्त होतो, रेव्हीन्यू विभाग, महसूल विभाग, कायदा विभाग, या सर्व ठिकाणी पारदर्शक व्यवहार व कार्य करणे आवश्यक आहे.

४. शिक्षणपध्दती

मेडिकल , इंजिनिअरींग , डी, टी. एड, बी. एड क्षेत्रातील भ्रष्टाचारामुळे इंजिनिअरींग , डी, टी. एड, बी. एड महाविद्यालयासाठी विदयार्थी मिळेनात. काही विनाअनुदानित महाविद्यालयांमुळे शिक्षण व्यवस्था बदलली डिग्री विकत मिळू लागली व शैक्षणिक गुणवत्ता ढासळली आहे.

उपाय

विनाअनुदानित संस्थाचे प्रमाण कमी करुन निकषानुसार संस्था चालविणे व प्रवेशप्रक्रिया गुणवत्ते नुसार व्हावी. अभ्यासक्रम सुरु करण्यासाठीचे निकष पूर्णत: पाळले जावेत, शिक्षक नियुक्ती आवश्यक पात्रतेनुसारच करावी. डोनेशन घेऊन कर्मचारी नियुक्ती नसावी. परीक्षा व मूल्यमापन पदध्ती वस्तुनिष्ठपणे व शिस्तबदध व्हावी.

५. स्वच्छता व आरोग्य

निरक्षरतेमुळे स्वच्छता व आरोग्याच्या समस्या निर्माण होतात. शेतीसाठीची रासायानिक औषधे, खते, औदयोगिक कारखान्यांमुळे दूषित पर्यावरण यामुळे आहार व आरोग्य बिघडते व अनेक रोग, विकार उदभवतात

उपाय

स्वच्छ सर्वेक्षण , स्वच्छ भारत मिशन, लसीकरण, सार्वजनिक आरोग्य सुविधांसाठी जनजागरण– सूचना व कार्यवाही, आरोग्य सेवा, आरोग्य अभियान, पर्यावरण स्वच्छता, स्वआरोग्य स्वच्छतेसाठी मार्गदर्शन इत्यादीसाठी शासन कटीबदध आहे.

६. गरीबी

भारतात लोकसंख्येचा विस्कोट झाला आहे. बेकारी वाढते आहे. त्यामुळे खाणारी तोंडे जास्त व कमावते हात कमी. त्यामुळे शिक्षण, आरोग्य सुविधा गरजूंपर्यत पोहोचत नाहीत. शिक्षणाअभावी उद्योग, नोकरीचा अभाव. परिणामी अर्थिक दुर्बलतेमुळे गरीबीला तोंड दयावे लागते.

उपाय

प्रधानमंत्री कौशल्य विकास योजना, व्यावसायिक शिक्षण, मुद्रा योजना, नोकरभरती, शिक्षणाची समान संधी, न्याय, लोकसंख्या नियंत्रण , लिंगभावसमानता, उत्पादनक्षमता वाढ, तंत्रज्ञानाचा विकास , शेतीविकास ,उद्योगसंधी उपलब्ध करुन देणे. हे सर्व तळागाळातील लोकांपर्यत पोहोचले पाहिजे.

७. प्रदूषण

हवा, पाणी, भूमी, ध्वनी, अवकाश प्रदूषणामुळे पर्यावरणाचा समतोल बिघडला आहे. शाश्वत चिरंजीवी विकास साधण्यासाठी पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. सिमेंटच्या जंगलामुळे वृक्षतोड होते आहे. आरोग्य धोक्यात झाले आहे.

उपाय

'Think Globally Act Locally' या उक्तीप्रमाणे प्रत्येकाने प्रदूषण होणार नाही

यासाठी खबरदारी घेणे आवश्यक आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पर्यावरण संरक्षण संवर्धनासाठी परिषदा घेतल्या जातात.

८) महिलांची असुरक्षितता— बलात्कार

दिल्लीतील 'निर्भया' प्रकरण, कोपर्डी प्रकरण, डॉ. प्रियांका रेड्डी प्रकरण, या बलात्कार घटना, पत्रकार गौरी लंकेश खून अशा कितीतरी घटना महिला असुरक्षित असल्याचा पुरावाच देतात.

उपाय

कोपर्डी घटनेतील मुलीला न्याय मिळण्यासाठी 'मराठा मोर्चा' आंदोलनांचे भव्य व शांततामय आंदोलन स्वरुप सामाजिक उपाय दर्शविते. शासनाने 'निर्भया' प्रकरणातील दोषीना फाशी सूनवून न्यायाचा पुरावा दिला.

९) बेकारी

शिक्षणाच्या बाजारी करणामुळे विनाअनुदान संस्था आल्या. शिक्षणाची गुणवत्ता खालावली. पात्र व तज्ज्ञ शिक्षक, इंजिनियर व्यावसायिक कौशल्याधिष्ठीत समाजाचा अभाव, कुशल कामगारांचा अभाव, तंत्रज्ञानाधिष्ठीत युवकांचा अभाव, आर्थिक दुर्बलता, डोनेशनच्या बाजारामुळे प्रवेश, नोकरीत मागे राहीलेली तरुण पिढी व त्यांच्यामध्ये निर्माण झालेला न्यूनगंड हा परिणामी आत्महत्यांचे प्रमाण वाढवते अशा अनेक समस्या निर्माण होतात.

उपाय

निवश्त्तीचे वय ५५ वर्षे ते ५८ वर्षे करणे, बेरोजगारांसाठी विविध व्यवसाय कौशल्य अनुदान योजना, महात्मा गांधीच्या विचारांनुसार 'खेड्याकडे चला' याचे अवलंबन, उत्पादनात वाढ करणे, शेती व्यवसायला आर्थिक आधार देऊन शेतकरी युवा पिढीला प्रोत्साहन देणे.

१०) शेतकरी आत्महत्या

भारत हा शेती प्रधान देश आहे. शेती हा मुख्य व्यवसाय असूनही नैसर्गिक आपत्तीमुळे हा व्यवसाय संकटात येतो. कमी अधिक पाऊस यामुळे ओला—कोरडा दुष्काळ, कर्जाचा बोजा, यामुळे कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करायला शेतकरी अक्षम होतो व त्यामुळे त्याला आत्महत्या करावी लागते.

उपाय—

शासना मार्फत कर्ज माफी, शेतकरी पेन्शन योजना, बी—बीयाणे, खते कमीत कमी दरात उपलब्ध करुन देणे. शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षणात, नोकरी व्यवसायात आरक्षण व फी सवलत, शिष्यवृत्ती देणे. यापैकी काही योजना सुरु आहेत

११) समलिंगी विवाह

समलिंगी लैगिंक आचरण अनैतिक आहे असे समजून त्यांना पापी समजले जाते.

उपाय

२६ जून २०१५ ला US सुप्रिम कोर्टाने समलिंगी विविहाचा हक्क दिला. नेदरलँड हे २००० साली समलिंगी विवाहाला मान्यता देणारे पहीले राष्ट्र आहे. नंतर इतर यूरोपीयन

देशांचा यामध्ये समावेश झाला. यामध्ये इंग्लंड, फ्रान्स, आयर्लंड, स्पेन, ऑस्ट्रिया, जर्मनी य देशांचा समावेश आहे. अर्जेटीना, ऑस्ट्रेलिया, ब्राझील, कॅनडा, कोलंबिया, न्यूझीलंड दक्षिण आफ्रिका या देशानी आता हा समलिंगी विवाह कायदेशीर मानला आहे. मे २०१९ ला तैवान हा आशियातील पहिला देश आहे की त्यांनी समलिगीं विविहाला कायदेशी संमती दिली आहे.

१२) वैवाहिक बलात्कार

कोणतीही लैगिक क्रियाकलाप मुलगी किंवा १८ वर्षाखालील मुलासह सहमतीचं पर्वा न करता वैधानिक बलात्कार होतो. भारतीय दंड संहिता ''आयपीसी'' च्या कलम ५ ३७५ मध्ये कोडीत केलेल्या बलात्काराच्या व्याख्येत महिलेशी असंमजसपणाने लैंगिक संबंध ठेवण्याऱ्या सर्व प्रकारच्या लैंगिक अत्याचाराचा समावेश आहे.

उपाय

विवाह हे पवित्र नाते निर्माण करते. वंशवश्दधीसाठी समाजमान्य वैवाहिक संबंध ठेवणे आवश्यक आहे. सामाजिक ऋण म्हणून विवाह हा एकमेंकाच्या संमतीने बिना दबाव व्हावा. वैचारिक मतभेद होत असतील तर सामंजस्याने दूर जाणे पतीपत्नी दोघांच्याही हिताचे ठरते. भारतीय संस्कार , समंजसपणा, क्षमा , सहकार्य इत्यादी मूल्यांची जपणूक करणे गरजेचे आहे. मार्गदर्शन व समुपदेशनाने असे प्रश्न सोडविता येतात.

१३. स्त्रीभ्रूणहत्या व लिंगभावसमानता —

२०११ च्या जनगणनेनुसार १००० मुलांसाठी भारतात फक्त ९१८ मुली आहेत. 'मुलगा हवा' या हट्टापायी दर हजारी मुलींचे प्रमाण घटत आहे. 'वशांचा दिवा' या नावाखाली स्त्रीभ्रूण हत्या , गर्भलिंग तपासणी होत आहे. लातूरमधील घटना , इचलकरंजी , महाराष्ट्रात परळी, बीड, मराठावाडा , हिंगोली याठिकाणच्या घटना लिंग समभावाचा अभाव दर्शवितात.

उपाय

पितश्सत्ताक भारतीय समाजाची मानसिकता बदलण्याची नितांत गरज आहे. ऑक्टोंबर २०१४ मध्ये (बीबीबीपी) ''बेटी पढाओ, बेटी बचाओ'' ही भारत सरकारची योजना सुरु आहे. वश्त्तपत्र, टीव्ही, रेडिओ सारख्या प्रसारमाध्यातून मुलीचे महत्त्व, स्त्रीपुरुष समानता, लिंगसमभाव वश्त्ती वाढीस लागणारे लेख, नाटक, लघुपट दाखविले जातात. दरहजारी मुलांमागे मुलींचे प्रमाण कमी झाल्यास भविष्यात येणाऱ्या समस्यांबाबत जनजागरण करणे आवश्यक आहे.

स्त्रीभ्रूण हत्त्या प्रतिबंधक कायदा १९९४ आणि सुधारित कायदा २००३ उपलब्ध आहेत. सावित्रीबाई फुले कन्या योजना, एका मुलीवर किंवा दोन मुलीवर कुटुंब नियोजन करणाऱ्या दापंत्याला दोन हजार रु व राष्ट्रीय बचत प्रमाणपत्र देण्यात येते. भाग्यश्री कन्या योजना तसेच शिक्षण, मोफत प्रवासी पास, सायकली, शिष्यवश्त्ती इत्यादी लाभ मुलींना शासनामार्फत दिले जातात.ते गरजूंपर्यत पोहचवणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष –

१. २१ व्या शतकात वैज्ञानिक क्रांती बरोबरच अनेक सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या . यामध्ये निरक्षरता, अंधश्रध्दा, भ्रष्टाचार, अयोग्य शिक्षणपध्दती, स्वच्छता व आरोग्य, नदेवी,प्रदूषण, बलात्कार व असुरक्षित महिला, बेकारी, शेतकरी आत्महत्या, समलिंगी विवाह, वैवाहिक बलात्कार, स्त्रीभ्रूणहत्या व लिंगसमभावाचा अभाव या समस्यांचा समावेश होतो.

शिफारशी –

१. सामाजिक समस्या निर्माण होणार नाहीत यासाठी प्रत्येक नागरिकाने सजगपणे नैतिक, मूल्याधिष्ठित, शांततेने व न्यायाने जीवन जगावे असे वर्तन अभिप्रेत आहे.

२. शासनाने सामाजिक समस्यां प्रतिबंधक योजना , अनुदान, प्रोत्साहनपर उपक्रम राबवावेत.

३. अपराध्याला त्वरित शासन करुन समाज्यात न्यायाचा आदर्श निर्माण करावा.

संदर्भ सुची :-

1) Best, J.W (2009) Research in Education Englewood clits N.J Prentice Hall.

2) Kothari, C. R (2009) Research Methodology Methods and Techniques New age, International (p) limited , publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.

३) ए.बी.सी महापात्रा ,धनंजय, चौधरी अमित आनंद (७ सप्टेंबर २०१८) टाइनस ऑफ इंडिया

websites

1) https:// www.amraojadhav.blogspot. com Retrived on 31 Dec 2019

2) https://www. Google. Com/ search? q = farmer + sucide + remedies & aqs = chrome. Retrived on 31 Dec 2019

3) https://ox famindia . org/featuredsto Retrived on 31 Dec 2019

4) https://en.m.wikipedia.org/wiki/LGBT _India_ rights_in_India Retrived on 31 Dec 2019

5) http://www.google.com/search?q= marital+rape & aqs = chrome. . .Retrived on 31 Dec 2019

6) https://www.google.com/search?savegirlchild+ ngo& aqs= chrome... Retrived on 31 Dec 2019

7) https://mr.vikaspedia.in/education/ Retrived on 31 Dec 2019

8) https://mapsofindia.com/my- India/society/ current- major- issues-

205

DAV International Journal of Science

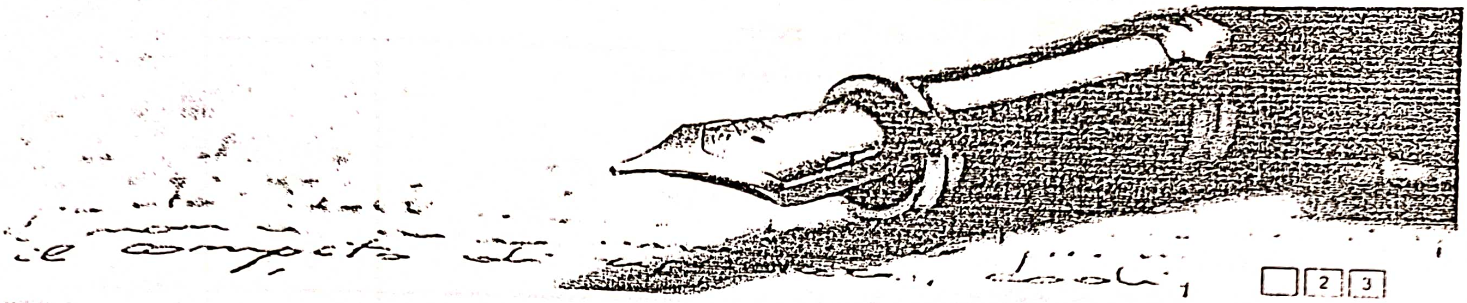

Volume - 9 | Issue- 1 | Year - 2020

Vol-9-1-1	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व शिक्षक प्रशिक्षकांची व्यावसायिक विकास डॉ. नाईक तारसिंग, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, रत्नागिरी	Download PDF
Vol-9-1-2	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मधील उच्च शिक्षण गोरख महादेव मेटकरी, पीएच.डी . संशोधक, सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर	Download PDF
Vol-9-1-3	दूरस्थ शिक्षण : काळाची गरज प्रा. श्रीम. सुलभा किसनराव लटके,. कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-4	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ : संशोधन आणि विकास सौ. संगीत राहूल यादव शिक्षिका, संगमेश्वर पब्लिक स्कूल, सोलापूर	Download PDF
Vol-9-1-5	Development of Global Skills for B.Ed. Student-Teachers Dr. Mahadeo Vishnu Mate, Assistant Professor, College of Education, Barshi Dist.-Solapur.	Download PDF
Vol-9-1-6	NEP 2019 - Teachers - Torchbearers of Change Dr. Vishnu P. Shikhare, Associate Professor, College of Education, Barshi, Dist-Solapur	Download PDF
Vol-9-1-7	Strengthening and revitalization of the role of teacher with context to NEP-2019 S. G. Patil*, N. A. Patel**, Dr.V. P. Shikhare*** *Assistant teacher, Shantiniketan vidyamandir, Sangli **Assistant professor, Vivekanand College, Kolhapur ***Associate professor, College of Education, Barshi	Download PDF
Vol-9-1-8	भविष्यातील शिक्षण प्रणाली प्रा. रवी म. सुरवसे, कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-9	समावेशक शिक्षण प्रा. श्रीमती तळेकर शीतल अरुण, कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-10	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ : एक नवी दिशा राठोड भाग्यश्री शाम, डॉ. सौ. रंगरेज आयेशा एम. सादिक	Download PDF

205

DAV International Journal of Science

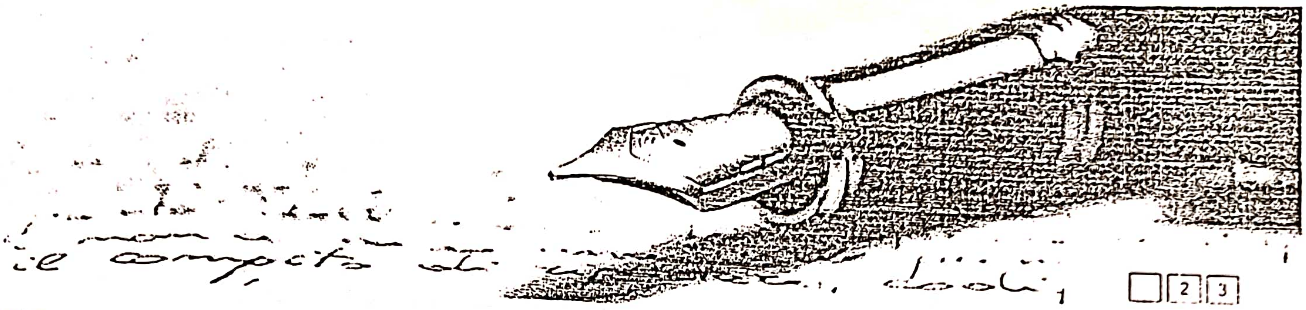

Volume - 9 | Issue- 1 | Year - 2020

Vol-9-1-1	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व शिक्षक प्रशिक्षकांची व्यावसायिक विकास डॉ. नाईक तारसिंग, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, रत्नागिरी	Download PDF
Vol-9-1-2	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मधील उच्च शिक्षण गोरख महादेव मेटकरी, पीएच.डी . संशोधक, सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर	Download PDF
Vol-9-1-3	दूरस्थ शिक्षण : काळाची गरज प्रा. श्रीम. सुलभा किसनराव लटके,. कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-4	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ : संशोधन आणि विकास सौ. संगीत राहुल यादव शिक्षिका, संगमेश्वर पब्लिक स्कूल, सोलापूर	Download PDF
Vol-9-1-5	Development of Global Skills for B.Ed. Student-Teachers Dr. Mahadeo Vishnu Mate, Assistant Professor, College of Education, Barshi Dist.-Solapur.	Download PDF
Vol-9-1-6	NEP 2019 - Teachers - Torchbearers of Change Dr. Vishnu P. Shikhare, Associate Professor, College of Education, Barshi, Dist-Solapur	Download PDF
Vol-9-1-7	Strengthening and revitalization of the role of teacher with context to NEP-2019 S. G. Patil*, N. A. Patel**, Dr.V. P. Shikhare*** *Assistant teacher, Shantiniketan vidyamandir, Sangli **Assistant professor, Vivekanand College, Kolhapur ***Associate professor, College of Education, Barshi	Download PDF
Vol-9-1-8	भविष्यातील शिक्षण प्रणाली प्रा. रवी म. सुरवसे, कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-9	समावेशक शिक्षण प्रा. श्रीमती तळेकर शीतल अरुण, कॉलेज ऑफ एज्यु. फॉर वूमेन, कुर्डुवाडी	Download PDF
Vol-9-1-10	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ : एक नवी दिशा राठोड भाग्यश्री शाम, डॉ. सौ. रंगेरेज आयेशा एम. सादिक	Download PDF

for [signature]
IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

	Dr. G. G. Kumbhare Swavalambi B. Ed. College, Wardha	
Vol-9-1-24	शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणातील संधी व आव्हाने - एक अभ्यास प्रा डॉ. प्रशतभा सदाशिव देसाई सहाय्यक प्राध्यापक, आचायय जावडेकर शिक्षणिास्त्र, महाशवद्यालय, गारगोटी, ता. भुदरगड शज. कोल्हापूर, महाराष्ट्र	Download PDF
Vol-9-1-25	ICT for Teaching-Learning & Evaluation in National Education Policy- A Practical Approach Dr. Patil Sunil Subhash Assistant Professor in Commerce & Business Management, Dept. of Commerce & Business Management, D.A.V. Velankar College of Commerce, Dayanand Nagar, Raviwar Peth, Solapur, Maharashtra 413002	Download PDF
Vol-9-1-26	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2019 : उच्च शिक्षणातील बदल व संधी श्री. ननवरे किरण विश्णू संशोधक, शिक्षणशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर डॉ. काळेबाग शोभा व्ही - महावीर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, कोल्हापूर	Download PDF
Vol-9-1-27	"बृहन्मुंबई शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयात नविन शैक्षणिक धोरण 2019 अनुसरून चार वर्षीय शिक्षक - प्रशिक्षक अभ्यासक्रम राबविताना शिक्षकांना येणाया अडचणींचा सर्वेक्षणात्मक अभ्यास". असि. प्रोफेसर रोझा आर. दसावे श्री. नारायणगुरु बी. एड. कॉलेज चेंबूर, मुंबई	Download PDF
Vol-9-1-28	Teacher preparation and professional development in draft NEP (India) 2019 Dr. Mukund Pondhe Principal, S.S.B.College of Education, Shrirampur, Dist- Ahmednagar (MS)	Download PDF
Vol-9-1-29	Challenges in implementing NEP 2019 Dr. S. D. Patankar Assistant professor (psychology), DBF Dayanand college Arts and Science, Solapur	Download PDF
Vol-9-1-30	Challenges of Implementation of Integrated B.Ed. Dr Suresh G. Isave Associate Professor, Tilak College of Education, Pune	Download PDF
Vol-9-1-31	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ मधील शिक्षक शिक्षणातील बदलतील आव्हाने डॉ. पाटील बाबुराव मल्हारी प्रभारी प्राचार्य (सहयोगी प्राध्यापक), सहकारमहर्षी सुशीलादेवी साळुंके महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, तासगाव, जिल्हा सांगली	Download PDF
Vol-9-1-32	माध्यमिक शालेय शिक्षण - अभ्यासक्रमाचे वेगळेपण जानराव सुकेशिनी अंकुशराव, संशोधिका	Download PDF
Vol-9-1-33	Challenges for education of students with special challenges Dr.Archana Chikhalikar (Asst. Professor), SSS Mahila Shikshanshastra Mahavidyalay,Tasgaon, Dist-Sangli	Download PDF
Vol-9-1-34	एकात्मिक शिक्षण प्रशिक्षण - आजची गरज	Download

ISSN: 2277-5536 (Print); 2277-5641 (Online)

206

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९

शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणातील संधी व आव्हाने– एक अभ्यास

प्रा. डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहाय्यक प्राध्यापक
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, गारगोटी
ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर
महाराष्ट्र'
मो- ९८९०१६०३७०
इमेल – drpratibhadesai@gmail.com

सारांश –

शिक्षणावरील राष्ट्रीय धोरणात १९८६, १९९२ पासून आतापर्यंत अनेक बदल झाले आहेत. ज्यांना धोरणामध्ये पुन्हा सुधारणा करण्याची आवश्यकता आहे. गुणवत्तापूर्ण शिक्षण , नाविन्यपूर्ण आणि संशोधनाच्या संदर्भात लोकसंख्या बदलणारी गतिशिलता पूर्ण करण्यासाठी भारत सरकार एक राष्ट्रीय शिक्षण धोरण आणू इच्छिते ज्यायोगे विदयार्थ्यांना आवश्यक कौशल्ये आणि ज्ञानाने सुसज्ज करुन भारताला ज्ञान महासत्ता बनविण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे . विज्ञान,तंत्रज्ञान, शैक्षणिक आणि उद्योगातील मनुष्यबळाची कमतरता दूर करण्याचा शासनाचा मानस आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ भारताला केंद्रस्थानी मानून अशा शिक्षण प्रणालीची कल्पना करते जी सर्वांना उच्चदर्जाचे शिक्षण प्रदान करुन आपल्या

राष्ट्राला सातत्याने न्याय व चैतन्यमय ज्ञानी समाजामध्ये परिवर्तित करण्यात थेट योगदान देते.

सदर धोरणात पूर्वप्राथमिक शिक्षणापासून उच्चशिक्षण , शिक्षक शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण, संशोधन, तंत्रज्ञान, शिक्षणासाठी वित्तपुरवठा इत्यादी बाबींचा ऊहापोह केला आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९ : शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणातील विविध संधी व आव्हाने यांचा अभ्यास करणे हा संशोधिकेचा प्रस्तुत पेपरचा हेतू आहे.

Keywords- राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९, शालेय शिक्षण, शिक्षक शिक्षण, संधी, आव्हाने.

प्रस्तावना – राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या मसुद्यासाठी समिती स्थापन केली ती खालीलप्रमाणे

ISSN: 2277-5536 (Print); 2277-5641 (Online)

राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाच्या मसुदयासाठी स्थापित समिती

अध्यक्ष	सदस्य	सचिव
के. कस्तुरीरंगन माजी संचालक, इस्रो बेंगळूरु	अ) वसुधा कामत, माजी कुलगुरु S.N.D.T महिला विद्यापीठ मुंबई आ) मंजुळ भार्गव आर. ब्रॅडन फ्रॅड प्रोफेसर ऑफ मॅथेमॅटिक्स, प्रिन्स्टन विद्यापीठ, यु.एस.ए इ) राम शंकर कुरील, माजी संस्थापक कुलगुरु बाबासाहेब आंबेडकर समाजशास्त्र विद्यापीठ , मध्य प्रदेश ई) टी. व्ही कट्टीमणी, कुलगुरु, इंदिरा गांधी राष्ट्रीय आदिवासी विद्यापीठ, अमरकंटक, मध्यप्रदेश ड) कृष्ण मोहन त्रिपाठी शिक्षण संचालक (माध्यमिक) आणि माजी अध्यक्ष, उत्तरप्रदेश माध्यमिक व इंटरमिडिएट परीक्षा मंडळ , उत्तरप्रदेश ऊ) मजहर.असिफ, प्राध्यापक पर्शियन व मध्य अशियाई अभ्यास केंद्र भाषा, साहित्य व सांस्कृतिक अभ्यास विद्यालय, जवाहरलाल नेहरु विद्यापीठ नवी दिल्ली. ऋ) एम. के. श्रीधर माजी सदस्य सचिव, कर्नाटक राज्य शोध परिषद बेंगळूरु, कर्नाटक	शकीला टी. शमसू ,विशेष कार्यअधिकारी (राष्ट्रीय शिक्षण धोरण) , उच्च शिक्षण मनुष्यबळ विकास मंत्रालय भारत सरकार, नवी दिल्ली

मसुदा समितीचे सदस्य

अ)	आ)	इ)	ई
मंजुळ भार्गव आर. ब्रॅडन फ्रॅड प्रोफेसर ऑफ मॅथेमॅटिक्स, प्रिन्स्टन विद्यापीठ, यु.एस.ए	के. रामचंद्रन सल्लागार , राष्ट्रीय शैक्षणिक नियोजन व प्रशासन संस्था , नवी दिल्ली	अनुराग बेहर सीईओ ,अझीम प्रेमजी फाऊंडेशन व कुलगुरु अझीम प्रेमजी विद्यापीठ	लीना चंद्रन वाडिया ऑब्जर्वहररिसर्च फाऊंडेशन,मुंबई.

207

संशोधनाची उद्दिष्टे– प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे–

१) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण आढाव्यातील महत्तवांच्या मुद्यांचा अभ्यास करणे.

२)राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाच्या शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षण तपशीलाचा अभ्यास करणे.

३) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९ – शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणातील संधी व आव्हानांचा अभ्यास करणे

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2019 आढाव्यातील महत्त्वाचे मुद्दे

१) शालेय शिक्षण २) उच्च शिक्षण ३) शिक्षक शिक्षण ४) पेशाविषयक शिक्षण ५) व्यावसायिक शिक्षण ६) नॅशनल रिसर्च फाऊंडेशन ७)शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञान ८) प्रौढ शिक्षण ९) भारतीय भाषांना चालना १०) शिक्षणासाठी वित्तपुरवठा ११) राष्ट्रीय शिक्षण आयोग

राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाच्या शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षण तपशीलातील महत्वाचे मुद्देशालेय शिक्षण

१) प्रारंभिक बाल्यावस्था निगा व शिक्षण यांचे सबलीकरण

सन २०२५ पर्यत ३-६ वयोगटातील प्रत्येक मुलाला मोफत, सुरक्षित, उच्च दर्जायुक्त, विकासात्मक दृष्टया योग्य निगा व शिक्षण प्रदान करणे.

सदर धोरण मुलांच्या जीवनातील प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील शिक्षणाच्या महत्वावर आणि या शिक्षणामुळे व्यक्तीला संपूर्ण आयुष्यभर होणा-या चिरंतन फायदयावर भर देते.

२) सर्व मुलांना पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान आत्मसात होत असल्याची दक्षता

सन २०२५ पर्यत इयत्ता पाचवी व त्यापुढील इयत्तेतील प्रत्येक विद्यार्थ्यास पायाभूत साक्षरता व अंकज्ञान आत्मसात होणेसाठी प्रयत्न करणे. हे धोरण प्रारंभिक भाषा व गणित यांच्याशी निगडित गंभीर अध्ययन समस्या जाणते आणि त्यांच्या निवारणास सर्वोच्च प्राधान्य प्रदान करते.

३) सर्व स्तरावरील शिक्षणामध्ये सर्वांना वैश्विक प्रवेश व त्यांना शिक्षणप्रवाहात टिकवून ठेवणे.

सन २०३० पर्यत ३-१८ वयोगटातील सर्व मुलांना मोफत व सक्तीच्या दर्जेदार शालेय शिक्षणास प्रवेश मिळवून शिक्षणामध्ये त्यांचा सहभाग घेणे. मुलांचा शाळेमध्ये होणारा प्रवेश वाढत असला तरी यथावकाश मुलांची शाळेतून होणारी गळती आपल्याला थांबवता येत नसल्याबाबत हे धोरण चिंता व्यक्त करते.

४) शालेय शिक्षणासाठी अभिनव अभ्यासक्रम व अध्यापनशास्त्र रचना -

घोकंपट्टीद्वारे करण्यात येणारे अध्ययन कमी करुन त्याऐवजी सर्वांगीण विकास अधि शोधक विचारक्षमता, सर्जनशीलता ,शास्त्रीय मनन,सुसंवाद, परस्पर सहकार्य, बहुभाषिकता , समस्या निवारण , नीतीतत्वे, सामाजिक बांधिलकी व अंकीय साक्षरता अशा २१ व्या शतकातील अभिनव कौशल्यांवर आधारित अध्ययनाला चालना देण्यासाठी सन २०२२ पर्यंत अभ्यासक्रम व अध्यापन शास्त्र यामध्ये अमूलाग्र बदल करणे.

५) शिक्षक – बदलाचे प्रणेते –

शालेय शिक्षणातील सर्व स्तरावरील सर्व विद्यार्थ्यांना व्यासंगी उत्स्फूर्त, उच्चशिक्षित, व्यावसायिकदृष्टया प्रशिक्षित आणि सुसज्ज शिक्षकांकडून शिकविले जाईल याची दक्षता घेणे. या धोरणानुसार शिक्षक समाजातील सर्वात महत्वाच्या

ISSN: 2277-5536 (Print); 2277-5641 (Online)

व्यक्ती आहेत आणि भविष्यातील अपेक्षित बदलाचे प्रणेते आहेत. दर्जेदार शिक्षण देण्यासाठी करण्यात येणारे कोणत्याही प्रयत्नाचे यश शिक्षकांच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते.

६) देशातील प्रत्येक मुलासाठी न्याय व सर्वसमावेशक शिक्षण–

जन्म व कौटुंबिक पार्श्वभूमी यांच्याशी निगडित परिस्थितीमुळे भारतातील एकही मूल शिकण्याच्या व प्रगतीच्या कोणत्याही संधीला मुकू नये आणि भारतातील सर्व मुलांना लाभदायक ठरेल अशा प्रकारची शिक्षण प्रणाली घडविणे हे या धोरणाचे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे.

७) शालेय संकुलाच्या माध्यमातून शालेय शिक्षणामध्ये अनुशासन

उपलब्ध साधने एकमेकांसोबत वाटून घेता यावीत व शालेय अनुशासन अधिक स्थानिक, प्रभावी व कार्यक्षम व्हावे या उद्देशाने शाळांना 'शालेय संकुला'मध्ये गटवध्द करण्यात आले आहे

८) शालेय शिक्षणाचे विनियमयन-

शालेय शिक्षणामध्ये सचोटी व पारदर्शकता रहावी, आणि शैक्षणिक निष्पत्तीमध्ये निरंतर सुधारणा व्हावी या हेतूने शिक्षण प्रणालीच्या गुणवत्तेला व अभिनव उपक्रमांना चालना देण्यासाठी प्रभावी विनियमन व प्रमाणन (एक्रिडेटेशन) यंत्रणा राबवून भारतीय शालेय शिक्षण प्रणालीमध्ये नवचैतन्य आणणे.

विनियमन शैक्षणिक सुधारणेचे साधन बनले पाहिजे व त्यामुळे भारतीय शाळेत शिक्षण प्रणालीम उर्जिताव्यवस्था आली पाहिजे.

शिक्षक शिक्षण

१) शिक्षकांची कसून पूर्वतयारी

शिक्षक शिक्षण प्रणालीमध्ये आमूलाग्र बदल करुन बहुशाखीय महाविद्यालयांमध्ये व विद्यापीठांमध्ये शिक्षक शिक्षण प्रणाली राबवून आणि सर्व शालेय शिक्षकांसाठी चार वर्षाचा एकीकृत केलेला बॅचलर पदवी अभ्यासक्रम अस्तित्वात आणून शिक्षकांना साहित्य, अध्यापनशास्त्र व सराव यामध्ये सर्वाच्च दर्जाचे 'प्रशिक्षण' दिले जात असल्याची दक्षता घेणे.

अध्यापन हा नैतिकदृष्टया व बौध्दिकदृष्टया अतिशय आव्हानात्मक व्यवसाय आहे. नवीन शिक्षकांना प्रचंड मेहनत घेऊन ... व्यावसायिक विकास आणि शैक्षणि ...

शालेय शिक्षणातील व शिक्षक शिक्षणातील संधी

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2019 शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणातील संधी व आव्हाने १) सुविधांचा महत्वपूर्ण विस्तार व सबलीकर२) सामाजिक – आर्थिकदृष्टया वंचित जिल्हा ठिकाणे यांचेकड

३) ० ते ३ व ३ ते ८ वयोगट – मुलांना पूरक शैक्षणिक मार्गदर्शक सूचना

४) स्तरानुसार प्रशिक्षण , मार्गदर्शन व निरंतर व्यवसायिक विकास व कारकीर्द आराखडा (करियर मॅपिंग)याची संधी ५) शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम २००९ चा विस्तार करण्यात येईल.

६)माध्यान्ह भोजन कार्यक्रमाचा विस्तार करण्यात येईल.

७) इयत्ता पहिली ते पाचवीमध्ये प्रारंभिक भाषा व गणित यांच्याकडे विशेष ध्यान पुरविले जाईल

८)'शिक्षकांना तांत्रिक साहित्य व सहाय्य, ग्रंथालय विस्तार केला जाईल.

९) इयत्ता पहिलीसाठी 'शालेय पुर्वतयारी अभ्यास' आयोजित केला जाईल.

208

१०) शिक्षक शिक्षणाची पुनर्रचना करण्यात येईल.

११) प्रत्येक शालेय स्तरावर विद्यार्थी शिक्षक गुणोत्तर 30 : 1 असे राहील.

१२) विद्यार्थ्यांसाठी दळणवळण सेवा व वसतिगृहाची सेवा देऊन प्रवेशाची दरी कमी केली जाईल.

१३) ओपन स्कूलिंग न डिस्टन्स स्कूलिंग सुविधा दिली जाईल

१४) विद्यार्थ्यांसाठी शाळेत आरोग्यसेवनांची नेमणूक करुन आरोग्य सेवेशी संपर्क करुन दिला जाईल.

१५) शिक्षणाचा अधिकार अधिनियमाचा विस्तार करुन इयत्ता बारावी पर्यंत सक्तीचे शिक्षण उपलब्ध करुन दिले जाईल.

१६) शालेय विद्यार्थ्यांसाठी बहुशाखीय अभ्यासक्रम व विषय निवडीचे स्वातंत्र्य

१७) लवचिक अभ्यासक्रम १८) आठवी पर्यंतचे शिक्षण स्थानिक भाषा/मातृभाषेतून असेल

१९) संपूर्ण देशात त्रिभाषा सूत्राचा वापर.

२०) इयत्ता सहावी ते आठवी – व्यावसायिक क्षेत्राचा अनुभव

२१) विद्यार्थ्यांमधील असामान्य प्राविण्य व स्वारस्य शोधण्यासाठी निवासी वासांतिक कार्यक्रम, ऑलिंपियाडस स्पर्धा आयोजन.२२) विद्यार्थ्यांना गुणवत्तेवर आधारित शिष्यवृत्ती

२३) विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय निधीमार्फत आर्थिक सहाय्य

२४) लिंग समानता, आदिवासी, जातीनिहाय, धर्मनिहाय, गरीब , दिव्यांग, तृतीयपंथी मुलांना शिक्षण सुविधा

२५) शिक्षक तयारीसाठी चार वर्षाचा एकीकृत केलेला बॅचलर ऑफ एज्युकेशन कार्यक्रम (पात्रता, बारावी)

२६) चार वर्षाचा बी.एड. अभ्यासक्रम (मास्टर्स पदवी)

२७) सन २०३० नंतर बहुशाखीय संस्था मध्येच शिक्षक शिक्षण दिले जाईल.

२८) कार्यरत नसलेल्या व मोडकळीस आलेल्या शिक्षक शिक्षण संस्था बंद करण्यात येतील.

आव्हाने

१) शिक्षक नेमणुकीमध्ये अडथळे येत राहिल्याने विद्यार्थी, शाळांची गैरसोय होते.

२) शाळांना पायाभूत सुविधांची अभाव आहे. उदा. भौतिक सुविधा, शैक्षणिक सुविधा (ग्रंथालय, गणित व विज्ञान प्रयोगशाळा) मनुष्यबळ (कला व संगीत शिक्षक, शिपाई)

३) फेब्रुवारी – मार्च मध्ये शिक्षक प्रशिक्षणचा भडिमार यामळे विद्यार्थी , शाळा यांची गैरसोय होते. वेळच्यावेळी प्रशिक्षण देणे.

४) माध्यान्ह भोजन कार्यक्रमातील वाढता भ्रष्टाचार रोखणे.

५) सर्वंकष सातत्यपूर्ण मूल्यमापन प्रक्रियेतील वस्तुनिष्ठतेबाबत साशंकता.

६) शिक्षक बदली – गैरसोयीची असते त्यामुळे अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत अडथळा येतो.

७) शाळांची शिक्षकेतर अनुदाना अभावी गैरसोय होते.

८) सर्वसमावेशक शिक्षणाची परिणामकारकता कमी , मंदगती विद्यार्थ्यांसाठी 'अधिक मार्गदर्शन ' व 'वेळ' दयावा लागतो. व सर्व विद्यार्थ्यांना एकत्रित शिक्षण देताना अनेक अडचणींना तोंड दयावे लागले.

९) शिक्षणावरील खर्च अधिक करणेसाठी शासनाने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

ISSN: 2277-5536 (Print); 2277-5641 (Online)

१०) शासन स्तरावर डी. टी.एड. बी . एड शिक्षक गुणवत्ता पूर्ण निर्माण होण्यासाठी सर्वच महाविद्यालयात काटेकोर नियम पालनाचे परीक्षण व कार्यवाही होणे आवश्यक.

११) डीटीएड, बीएड. विद्यार्थी पटावर असतात पण काही महाविद्यालयातील वर्गात हजर नाहीत अशा सवलतीमुळे गुणवत्ता पूर्ण शिक्षकांची कमतरता व त्यामुळे भावी पिढी धोक्यात येण्याची शक्यता आहे.

निष्कर्ष

उद्दिष्ट १) २) व ३) नुसार -राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९ मध्ये शालेय शिक्षण व शिक्षक शिक्षणाबाबत च्या दृष्टीकोनातरुन शिक्षण प्रक्रियेबाबत सकारात्मक विचार , शिक्षक भरती, वित्त पुरवठा शैक्षणिक सुविधा, संधीची समानता , सामाजिक व राष्ट्रीय गरजांचा विचार करुन शासनाने सदर धोरणाची निर्मिती केली आहे.

शिफारशी – १) शिक्षण संस्थाचालक व शासन यांच्यामध्ये शालेय कामकाज व कर्मचारी नियुक्ती , अनुदान, याबाबत समन्वय असावा.

२) शिक्षक व विद्यार्थी गुणवत्तेकडे शाळा, महाविद्यालय व शासनाने लक्ष केंद्रित करावे.

संदर्भ –राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०१९ ड्राफ्ट

Best, J.W (2009) Research in Education Englewood clits N.J Prentice Hall.

Kothari, C. R (2009) Research Methodology Methods and Techniques New age] International (p) limited] publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.

https; // www.persindia.org/draft.national education policy 2019
Retrived on 10 Nov. 2019

234

ISSN 2277-8063

Special Issue September 2019

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
[Humanities, Social Sciences,Languages, Commerce &Management]

Issue Editor

Dr. Sagar R. Powar
Head, Department of Commerce,
Karmaveer Hire Mahavidyalaya, Shri
Mouni Vidyapeeth, Gargoti,
Dist- Kolhapur – 416209.

Chief Editor

Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

- Published by-
HOUSA Publication, Kolhapur

for
IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Navjyot Special Issue September, 2019 ISSN 2277-8063

S.N.	Title	Author	P.No.
84	भारतीय संविधान : स्वरूप आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. मीनाक्षी नंदकुमार मोरे	485
85	'अविरत' प्रशिक्षण एक आनंददायी अनुभव	श्री.विजयकुमार शंकरराव देसाई	492
86	छत्रपती शिवाजी महाराज आणि राजापूर	प्रा. नितीन तुकाराम जाधव	497
87	भारतीय उच्च शिक्षणासमोरील आव्हाने व सुधारणा	सौ. इंदिरा महेश माने	502
88	मुलांकडून मोबाईलचा होत असलेला जास्त वापर- एक अभ्यास	प्रा. डॉ. रावसाहेब केराप्पा शेळके	505
89	[illegible] प्रशिक्षणातील एक अभिनव उपक्रम : शालेय व्यवस्थापन [illegible] प्रशिक्षण कार्यक्रम	सौ. अनघा ध. मोरूस्कर	509
90	श्री मौनी विद्यापीठाचा जनसामान्यावरील शैक्षणिक प्रभाव (भुदरगड तालुक्याच्या संदर्भात)	सौ. शुभांगी संजयसिंह देसाई	515
91	'गोधड'मधून व्यक्त झालेल्या आदिवासी जीवनाचा शोध	प्रा. डॉ.आनंद वारके	519
92	'अग्रदूत' : रामायणाचेर नवी नदर दिवपी कादंबरी	डॉपूर्णानंद च्यारी .	526
93	दिव्यांग वच्चो के हेतु पालक, अध्यापक, और समाज की विकास के लिय महत्त्वपूर्ण भूमिका	प्रा. अजितकुमार भिमराव पाटील	532
94	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लिंगभाव आणि राज्यसंस्था यांच्यातील सहसंबंधाचे विचार	प्रा. डॉ. मोहन रमेश कांबळे	538
95	अमूर्त संबोधावर आधारित बहुमाध्यम संच विकसन व परिणामकारकता	कविता मोरे	545
96	पर्यावरण शिक्षणासाठी पयार्वरण अभ्यासमंडळ कृतिकार्यक्रम	डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई	549
97	"कुटुंब व्यवस्था व सुशिक्षित नवविवाहित मुलींच्या प्रगतीतील अडथळ्यांचा सामाजिक अभ्यास"	प्राचार्य डॉ.प्रकाश पाटील	554
98	वैश्वीकरण और हिंदी उपन्यास	प्रा. शिंदे संदीप पांडुरंग	557
99	तौलनिक साहित्याभ्यासाचा एक घटक पक्षप्रभाय : अभ्यास	प्रा. शशिकांत शामराव चव्हाण	560
100	भारत की आर्थिक स्थिति और हिंदी कविता	प्रा.डॉ. संजय बजरंग देसाई	564

पर्यावरण शिक्षणासाठी पर्यावरण अभ्यासमंडळ कृतिकार्यक्रम

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहाय्यक प्राध्यापिका
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, गारगोटी
ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर महाराष्ट्र, भारत

सारांश

प्रत्येक व्यक्ती जर पर्यावरण दृष्टीकोनातून शिक्षित झाली, तिच्यामध्ये पर्यावरण विषयक जाणीव जागृती निर्माण झाली तर पर्यावरणाच्या समस्या निर्माणच होणार नाहीत पण अशी परिस्थिती निर्माण होण्यासाठी आज शालेय स्तरावर विद्यार्थ्यांना पर्यावरण शिक्षण देणे गरजेचे झाले आहे विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरण सुरक्षित ठेवण्याच्या दृष्टीने जाणीव निर्माण होण्यासाठी त्या विषयाचे ज्ञान, त्याचे मूल्य, त्या विषयाची प्रवृत्ती, त्यासाठी लागणाऱ्या आवश्यक विविध गोष्टी करण्याची क्षमता येण्यासाठी शालेय विषयामधून पर्यावरण शिक्षणाचे धडे देण्याबरोबरच आणि त्याबरोबरच त्याच्या सहभागासाठी काही कृतिकार्यक्रम आखणे हेही गरजेचे आहे. कृति कार्यक्रमामधून विद्यार्थ्यांना पर्यावरण विषयाकडे अधिक डोळसपणे पाहण्याची सवय लावण्याच्या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तुत पेपरमधून प्रयत्न केला आहे.

कळीचे शब्द . पर्यावरण शिक्षण, पर्यावरण अभ्यासमंडळ, कृतिकार्यक्रम

प्रस्तावना –

पर्यावरण विषयक विद्यार्थ्यांच्या मध्ये जाणीव जागृती निर्माण होण्यासाठी काही कृतियुक्त कार्यक्रम आखले जातात. त्या कार्यक्रमातून प्रत्यक्ष कृती केली जाते. कृतियुक्त सहभागातून विदयार्थी शिकत जातो. अशा कार्यक्रमांना 'कृतियुक्त कार्यक्रम' म्हणतात. पर्यावरण शिक्षणाच्या दृष्टीकोनातून आज अशा कृतियुक्त कार्यक्रमाची शालेय व शालाबाह्य स्तरावर नितांत गरज आहे. शाळेबरोबरच काही सामाजिक संस्थाही अशा कृतिकार्यक्रमात सहभागी करून घेणे गरजेचे आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे –

१) पर्यावरण शिक्षणासाठीच्या कृतिकार्यक्रमाच्या हेतूचा अभ्यास करणे.
२) पर्यावरण अभ्यासमंडळाची स्थापना करून विविध कृतिकार्यक्रमाद्वारे पर्यावरण शिक्षणाचा अभ्यास करणे.
३) पर्यावरण शिक्षण कृतिकार्यक्रमांच्या फलनिष्पत्तीचा अभ्यास करणे.

पर्यावरण शिक्षण कृतिकार्यक्रम हेतू–

विद्यार्थ्यांना पर्यावरणविषयक जाणीव जागृती त्यांच्या सहभागातून कृतियुक्त कार्यक्रमांवर भर दिल्याने होते. कृतियुक्त कार्यक्रमांचे हेतू पुढीलप्रमाणे –

१) विद्यार्थ्यांना सभोवतालच्या पर्यावरणाचे निरीक्षण करण्याचे कौशल्य आत्मसात करण्यास मदत करणे.
२) विद्यार्थ्यांना स्वविचार व्यक्त करण्यास वाव देणे.
३) विद्यार्थ्यांमध्ये एकसंघपणाची भावना जागृत करणे.
४) कृतियुक्त शिक्षणातून पर्यावरण विषयक ज्ञान घेण्याची आवड निर्माण करणे.

पर्यावरण कृतिकार्यक्रमामध्ये अनेक कृतिकार्यक्रमांच्या समावेश होतो. यापैकी एक म्हणजे 'पर्यावरण अभ्यास मंडळ' होय.

पर्यावरण अभ्यासमंडळ

शैक्षणिक पातळीवर पर्यावरण अभ्यास मंडळाची स्थापना करणे शक्य आहे. यामध्ये विदयार्थी, शिक्षक, सर्व नागरीक यांना पर्यावरण शिक्षण देणे शक्य आहे. प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक, पदवीपूर्व, पदव्युत्तर शिक्षण स्तरावर पर्यावरण अभ्यासमंडळ स्थापना करता येते.

पर्यावरण अभ्यासमंडळ :

'पर्यावरण अभ्यासमंडळ' म्हणजे विद्यार्थी व शिक्षकांचा असा समूह की, जो पर्यावरण विषयक समस्या ओळखणे, त्यावर चर्चा करणे, समस्या निराकरण पद्धतीने त्या समस्यावर स्वीकार्य उत्तरे शोधणे व [illegible] पर्यावरण विषयक जाणीव जागृती करण्यासाठी नियमितपणे एकत्र येऊन कार्य करणे होय.

पर्यावरण अभ्यास मंडळाची क्षेत्रे –

पर्यावरण अभ्यास मंडळाची क्षेत्रे केवळ शाळेपुरती मर्यादीत नाहीत तर पर्यावरणाच्या जिथे [illegible] अभ्यास मंडळ पोहोचते

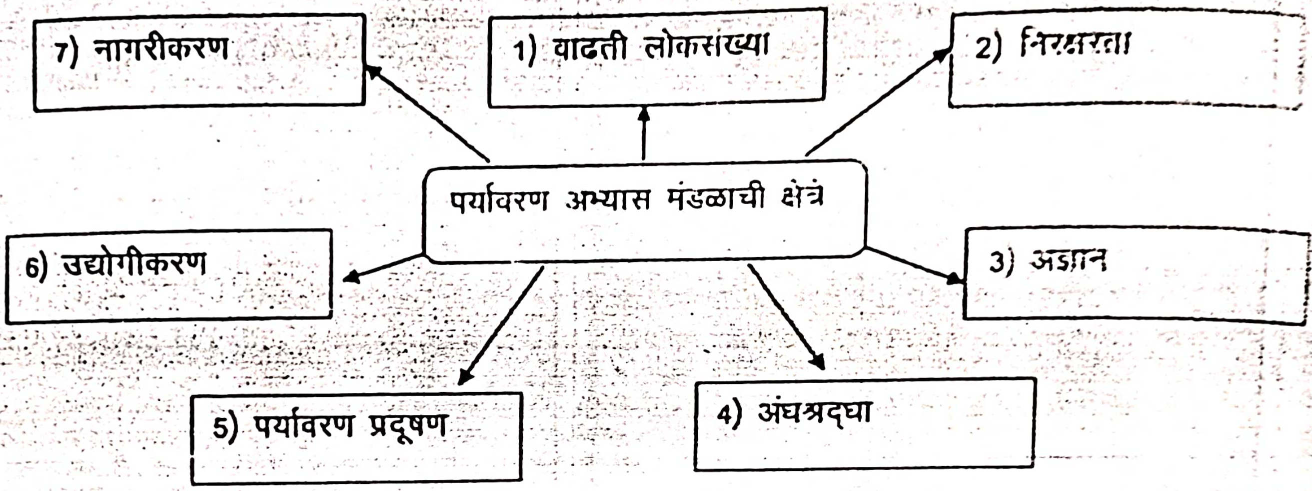

पर्यावरण अभ्यास मंडळाची उद्दिष्ट्रे

पर्यावरण अभ्यास मंडळाची उद्दिश्टे

१) पर्यावरण त्याचे घटक व प्रकार याबाबतची जाणीव जागृती निर्माण करणे.

२) पर्यावरण प्रदूषणाची कारणे व उपाय समजणे.

३) स्थानिक पासून आंतरराष्ट्रीय स्तरापर्यंत पर्यावरणाबाबत जागरूकता निर्माण करणे.

४) औद्योगिककरणाचे परिणाम प्रत्यक्ष भेटीद्वारे निरीक्षण करून त्याचे [illegible] दाखवणे.

५) दवाखाना, वैद्यकीय मदत केंद्राना भेट देऊन पर्यावरणीय समस्येचे बळी पडलेल्यांची सेवा करण्यास प्रवृत्त करणे.

६) पर्यावरणसंरक्षण कृतिकार्यक्रमाची माहिती देऊन प्रत्यक्ष कार्य करण्यास प्रोत्साहित करणे.

७) विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरण विषयक समस्या सोडविण्याचे कौशल्य विकसित करणे.

Think Globally And Act Locally या युक्तीप्रमाणे कार्य करण्यासाठी पर्यावरण अभ्यास मंडळाची संघटना पुढीलप्रमाणे कार्यान्वित असणे आवश्यक आहे.

 ISSN 2277 8063

पर्यावरण अभ्यास मंडळाची संघटना-

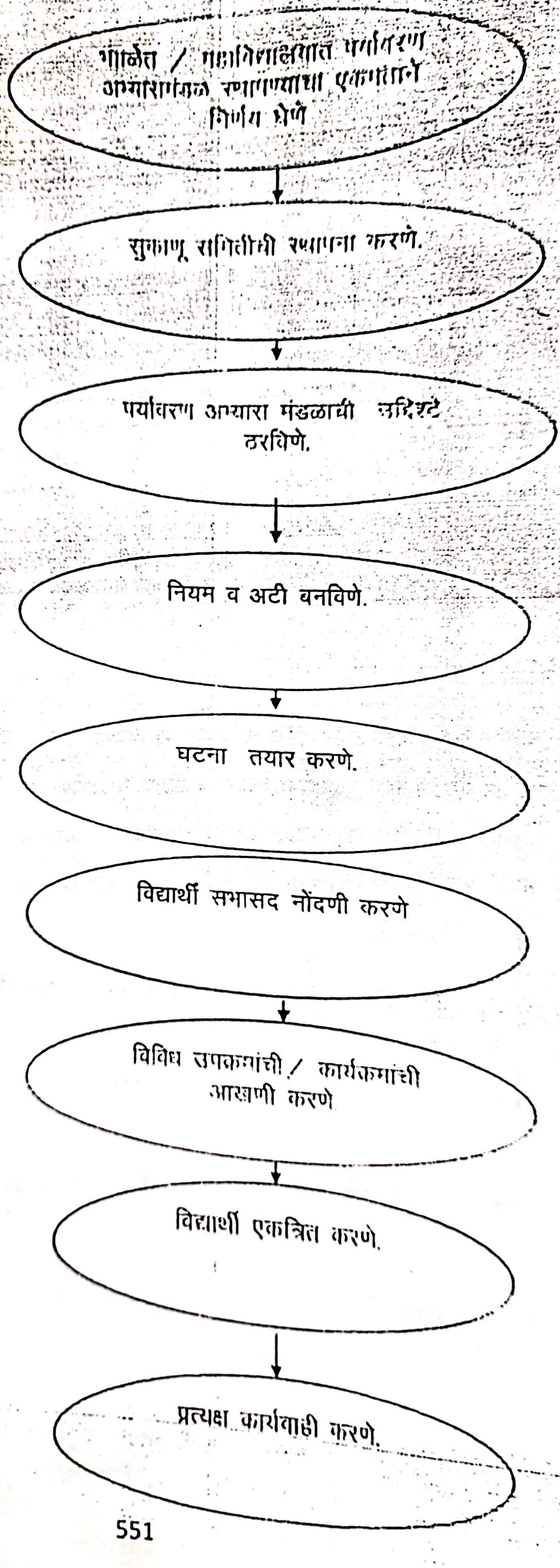

237

पर्यावरण अभ्यास मंडळाच्या सुकाणू समितीची रचना

अध्यक्ष
मुख्याध्यापक

पर्यवेक्षक सदस्य | जेष्ठ शिक्षक सदस्य | विज्ञान शिक्षक सदस्य | विद्यार्थी प्रतिनिधी सदस्य

सुकाणू समितीने मार्गदर्शन, आर्थिक नियोजन, अभ्यास मंडळ कार्यकर्त्यांना मार्गदर्शन करणे सुरूवातीला महिन्यातून एकदा नंतर तीन महिन्यातून एकदा मंडळाच्या कार्याचा आढावा घेणे इत्यादी कार्य करणे अपेक्षित आहे.

पर्यावरण अभ्यास मंडळासाठी विविध कृतिकार्यक्रम पुढीलप्रमाणे -

१) लोकल फिल्डट्रीप

सभोवतालच्या परीसराचे निरीक्षण करून उपलब्ध नैसर्गिक संपत्तीची माहिती घेता येते.

२) फिल्डट्रीप -

प्राणी, शेती , पक्षी, वनस्पती, जलाशय वस्ती, धरणे, यांचे निरीक्षण करता येते.

३) नमुना गोळा करणे-

विविध किटक पक्षी, साप, वनस्पती दगडाचे व मातीचे नमुने गोळा करून त्यांची माहिती संग्रहित करणे. यामध्ये छोटे पक्षी उद्यान तयार करणे. दुर्मिळ वनस्पती, प्राणी, पक्षी यांच्या संरक्षणासाठी व संवर्धनासाठी विविध उपाय आखणे.

४) फिल्मशो -

पर्यावरण विषय फिल्म दाखवून जाणीव जागृती निर्माण करता येते. उदा. प्रदूषण, जंगलाचे महत्त्व जंगलतोडीचे दुष्परिणाम, प्राणीजगत, वनस्पती जग, नैसर्गिक साधनसंपत्ती, खाणकाम, जलचर प्राणीजगत समुद्र किनारे, प्राकृतिक रचना यासारखा फिल्मस् दाखविणे.

५) विविध स्पर्धा -

१) निबंध व वक्तृत्व स्पर्धा - वृक्ष माझा सखा, वृक्षसंवर्धन : काळाची गरज, पर्यावरण प्रदूषण समस्या व उपाय, शहरातील दोन दिवस, खेड्यातील एक सकाळ, डोंगरावरील रम्य पहाट, किल्ले रायगडच्या सहवासात, निसर्ग कोपतो तेव्हा, जुन्या वृक्षाचे आत्मवृत्त, जंगलाचे मनोगत, नदीचे मनोगत, खरा मित्र, यंत्र युगातील मानव, विज्ञान आणि मानव, झाडे लावा जीवन वाचवा, लोकसंख्या वाढ - एक समस्या

२) प्रश्नमंजुषा
३) पर्यावरण शब्द कोडी स्पर्धा
४) पर्यावरण चित्र कला स्पर्धा
५) पर्यावरण भित्ती चित्रे स्पर्धा
६) पर्यावरण काव्यवाचन स्पर्धा
७) पर्यावरण रांगोळी स्पर्धा
८) पर्यावरण छायाचित्र स्पर्धा
९) पर्यावरण कलाकृती स्पर्धा

६) प्रदर्शन-

पर्यावरणीय समस्या व उपायासंदर्भात कलाकृतीचे प्रदर्शन भरविता येते. उदा. तक्ते, आलेख, लाकडी कलाकृती, चित्रे, व्यंगचित्रे, रेखाचित्रे, इ.

७) व्याख्याने -

तज्ज्ञांची व्याखाने आयोजित करुन विद्यार्थ्यांना पर्यावरण विषयक मार्गदर्शन करता येते.

८) पर्यावरण अभ्यास मंडळाचे ग्रंथालय -

पर्यावरण विषयक पुस्तके, मासिके, ग्रंथ असावेत.

६) शालेय उपक्रम –

पर्यावरण दिन – ५ जून, लोकसंख्या दिन – ११जुलै, ओझोन दिन – १६ सप्टेंबर, वन्यजीव सप्ताह–१ ते ७ ऑक्टोबर , वृक्षारोपन दिन – १ जून, जागतिक वनीकरण दिन – २१ मार्च, वसुंधरा दिन – २२ एप्रिल, धूम्रपानविरोधी दिन– १ जानेवारी, विद्यार्थ्यांकडून या दिनाचे औचित्य साधून कार्यक्रम सादर करावते.

प्रत्येक दिनाचे विशेष महत्व ओळखून त्या अनंषंगाने शाळेत उपक्रम राबविले तर पर्यावरण जाणीव जागृती होण्यास मदत होते.

पर्यावरण कृतिकार्यक्रमाची फलनिष्पत्ती –

वरील विवेचनानुसार पर्यावरण विषयक कृतिकार्यक्रम राबविले असता विदयार्थी, शिक्षक, समाजामध्ये विविध कौशल्ये, अभिरुची, अभिवृत्ती वाढीस लागते.

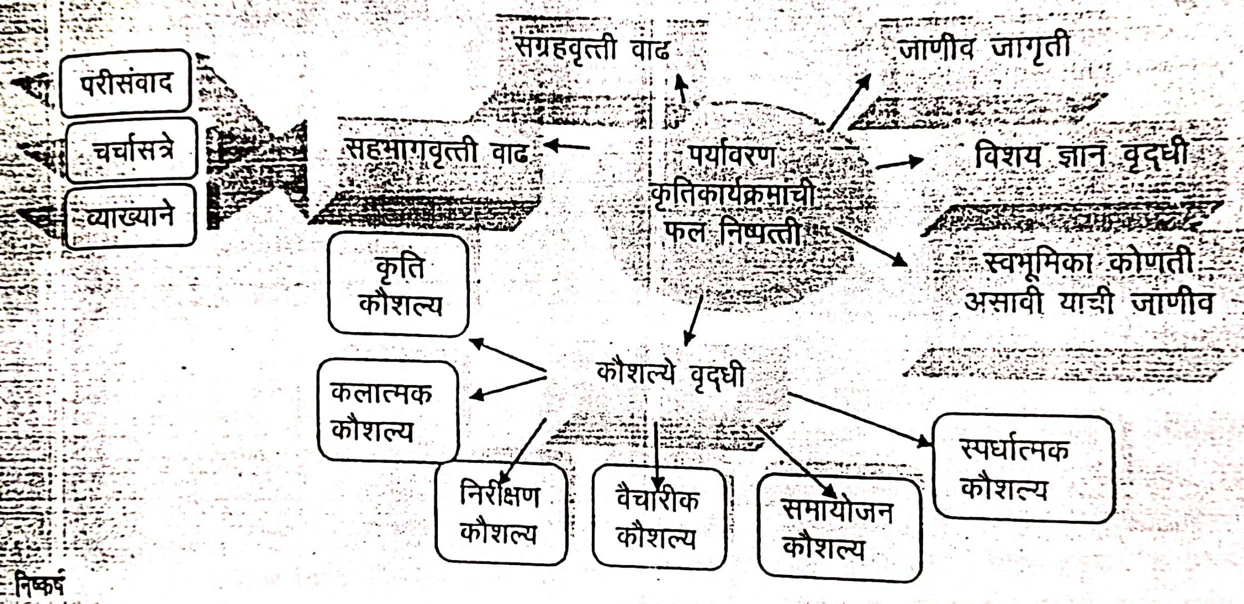

निष्कर्ष

पर्यावरण अभ्यास मंडळाच्या कृतिकार्यक्रमामधून विद्यार्थ्यांमध्ये विविध गुण, कौशल्ये विकसित होतात. पर्यावरण शिक्षणाची उद्दिष्टे आपोआप साध्य होतात. विद्यार्थी व शिक्षक सक्रिय रहातात.

संदर्भ सूची

पाटील, गजानन (१९९९) पर्यावरण शिक्षण पुणेः निराली प्रकाशन

अहिरराव, वा. र. (२००२) पर्यावरण विज्ञान पुणे : निराली प्रकाशन

Raut P. D (2009) Environmental Studies Kolhapur: Shivaji University

Best, J.W (2009) Research in Education Englewood clits N.J Prentice Hall.

Kothari, C. R (2009) Research Methodology Methods and Techniques New age. International (p) limited . publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.

Impact Factor - 6.293 ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Special Issue No.71

Significance Of Fairs And Festivals In Human Life

Chief Editor

Pramod P. Tandale

7 मार्च 2020.

IMPACT FACTOR

SJIF 6.293

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.71

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

Sr. No.	Name of the Researcher	Title of The Paper	Page No.
72	प्रा. दिग्विजय दत्तात्रय कुंभार	सण, उत्सव आणि सोशल मीडिया	232
73	प्रा.प्रविण प्रकाश डांगे	कृषी संस्कृतीचा दिपोत्सव - दिपावली	236
74	दिपाली विजय पाटील	महाराष्ट्रातील सण-उत्सव आणि आरोग्य	238
75	डॉ.मनीषा आझाद नायकवडी	सण - उत्सवांचे साहित्यामधील प्रतिबिंब	242
76	डॉ. आझाद पापालाल नायकवडी	सण - उत्सवाचे पारंपरिक/ धार्मिक/ सामाजिक/ सांस्कृतिक / ऐतिहासिक महत्त्व	246
77	प्रा. पांडूरंग फराकटे	सण - उत्सव दळवणवळण व पर्यटन विकास	251
78	डॉ.सिंधू जआवळे	दिन दिन दिवाळी............एक दीपोत्सव एक आनंदोत्सव	255
79	डॉ. कल्पना पाटोळे	भारतीय संस्कृति के प्राण: पर्व एवं त्यौहार (हिंदी उपन्यासों के संदर्भ में)	258
80	वनिता कुंभार	सण, उत्सव आणि बदलते पर्यावरण	262
81	डॉ. लता पां. मोरे	'बिनपटाची चौकट'मधील कोर्टकमिटेड मुलांचे सण-उत्सवाचे अनुभव	265
82	डा.एम डी गुरव	मेला - त्योहार और राष्ट्रीय एकात्मता	269
83	प्रा. माधुरी परशुराम कांबले	दोहरा अभिशाप में चित्रित त्योहार और उसत्व	272
84	डॉ. मनाली अमोल सूर्यवंशी	शिवानी की कहानियों में चित्रित पहाड़ी संस्कृति	275
85	डॉ. शुभांगी सदाशिव माने	भारतीय सण - उत्सव विज्ञानाचे प्रतिक	279
86	डॉ.सुलतान पिरू पवार	आदिवासींच्या सण - उत्सवातील जीवनमूल्ये	283
87	प्रा.ज्योती तानाजी गावडे	भारतीय सण आणि आरोग्य	288
88	डॉ. हणमंत रामचंद्र पोळ	सणांचे सांस्कृतिक महत्त्व	291
89	डॉ. प्रकाश गणपती पाटील	दक्षिण कोकणातील गणेशोत्सवाचा एकत्रित कुटुंब व्यवस्थेवरील प्रभावाचा अभ्यास	294
90	डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई	सण - उत्सवामागील विज्ञान व आरोग्य महत्त्व	297
91	प्रा. ओमप्रकाश फुलबांधे	सण उत्सवाचे पारंपरिक, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक व ऐतिहासिक महत्त्व	302

सण - उत्सवामागील विज्ञान व आरोग्य महत्त्व

प्रा. डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहाय्यक प्राध्यापक
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर महाराष्ट्र

सारांश -

कोणत्याही मातीत रुजू फुलणाऱ्या लोकजीवनाला घडविण्यात,विवक्षित संस्कृतीचं रंगरुप प्राप्त करुन देण्यात सण , उत्सवांचे अस्तित्त्व महत्वाचे ठरते, माणसांना जवळ आणण्याचे, एकत्र बांधून ठेवण्याचे, भावनिक एकोप्याबरोबर एकात्मता साधण्याचे मौलिक सांस्कृतिक कार्य सण उत्सव करत असतात. म्हणूनच आपल्या देशातील सांस्कृतिक जीवनात सण, उत्सवांना महत्त्व आहे. आता काळ बदलला आहे. जीवन व्यग्र आणि गतिमान होत आहे. अगदी पूर्वीप्रमाणे नसले तरी सण, उत्सव साजरे करण्याची मानसिकता आजच्या पिढीतसुध्दा कायम आहे. सण उत्सवांचे मानवी जीवनातील स्थान अनन्यसाधारण आहे. या प्रत्येक सण उत्सवामागे वैज्ञानिक दृष्टीकोन आहे. तसेच ते आरोग्याच्या दृष्टीनेही महत्त्वाचे आहेत. सण,उत्सवामागील विज्ञान व आरोग्याचे महत्त्व समजावे हा प्रस्तुत संशोधनाचा हेतू आहे.

Keywords - सण - उत्सव , विज्ञान व आरोग्य महत्त्व

प्रस्तावना -

भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. भारतात अनेक जातीचे, धर्माचे, पंथाचे, लोक राहतात. विविध प्रांतातविविध प्रकारचे सण- उत्सव साजरे केले जातात. जग आधुनिकीकरणाकडे जात आहे. वैज्ञानिक क्रांतीमुळे वैचारिक क्रांतीसुध्दा झाली आहे. सण - उत्सवांची पार्श्वभूमी , परंपरा , सण साजरा करण्याची पध्दत , खाद्यपदार्थ इत्यादी विषयी माहिती असणे गरजेचे आहे. आज राज्यात, देशातच नव्हे तर परदेशात सुध्दा नोकरी व्यवसायाच्या निमित्ताने रहिवासी झालेल्या भारतीयांना या सण - उत्सवांची आतुरता असते. पण त्या सणांमागील हेतू, विज्ञान व ज्या - त्या सणांना ठरलेल्या खादय पदार्थाची कृती व आरोग्यविषयक माहिती अल्प प्रमाणात असते. ही माहिती सविस्तर व्हावी व सण उत्सवाकडे पाहण्याचा प्रत्येकाचा दृष्टीकोन वैज्ञानिक व्हावा यासाठी प्रस्तुत संशोधन संशोधिकेने हाती घेतले आहे. प्रस्तुत संशोधनात नवरात्र- दसरा, सक्रांत, गणेशोत्सव ,वेंदूर, होळी, दिपावली या सण - उत्स्वामागील विज्ञान व आरोग्य महत्वाबाबत उहापोह केला आहे.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे -

१) सण- उत्सवाचे दिनदर्शिकेमधील स्थानाचा अभ्यास करणे.

२) सण - उत्सवामागील विज्ञान व आरोग्याच्या महत्वाचा अभ्यास करणे.

विषयविवेचन -

सण उत्सवांचा उद्देश, वैज्ञानिक व आरोग्यविषयक महत्त्व-

प्राचीन कालापासून भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. त्यामुळे सण - उत्सवांची रचना शेतीच्या वेळापत्रकाप्रमाणे तयार करण्यात आली आहे. सण - उत्सवांचा मूळ उद्देश शरीराचे आणि मनाचे आरोग्य चांगले राहणे हा आहे. शरीराचे आरोग्य विशेषत : आहारावर अवलंबून असते. ऋतूप्रमाणे आहारात बदल केला, की आरोग्य चांगले राहण्यास मदत होते.म्हणून शास्त्रकारांनी ऋतूप्रमाणे सणांची रचना केलेली आहे

१) श्रावण - श्रावण महिन्यात शेतीची बरीचशी कामे झालेली असतात. बाहेर पाऊस पडत असतो. अशावेळी शरीराला हलक्या आहाराची जास्त गरज असते. म्हणून श्रावण महिन्यात जास्त उपवास असतात. पचनास जड असा मांसाहार करु नये. पोटात गॅसेस होऊ नयेत. यासाठी कांदा, लसूण खाऊ नका असे सांगण्यात येते. शेतात

धान्य चांगले पिकावे यासाठी पृथ्वी , आप, तेज, वायू आणि आकाश या पंचमहाशक्तींची उपासना करण्यास सांगण्यात आले आहे. मानवाचा रिकामा वेळ उपासना , धार्मिक ग्रंथाचे वाचनाने विचार, कृती चांगली व्हावी. आपआपसात स्नेह वाढावा, नैतिकता, सहकार्य , मूल्ये वाढीस लागवीतहा या मागचा हेतू आहे.

उत्सव हे मनाचे आरोग्य जपतात. घरोघरी स्वच्छता केली जाते. उत्सव साजरे करताना आप्तेष्ट - मित्र एकत्र येतात. गावातील अबालवृदध स्त्री - पुरुष एकत्र येतात. उत्सवामुळे एकमेकांच्या गाठीभेटी होतात. माहेरवाशिणीला दैनंदिन कामातून विसावा मिळतो.ताणतणाव कमी होतात.उत्सवांमुळे सहकाराची व समानतेची भावना वाढीस लागते. नवीन चांगल्या विचारांचा , कृतींचा उपक्रमांचा प्रचार व प्रसार होतो. सार्वजनिक कामासाठी पैसा गोळा करून गावासाठी एखादे मोठे सार्वजनिक काम पूर्ण होते. उत्सवातून नेतृत्व गुण वाढीस लागून नवीन नेतृत्व निर्माण होते म्हणूनच लोकमान्य टिळक, महात्मा फुले यांनी स्वराज्य प्राप्तीसाठी आणि राष्ट्रीय भावना निर्माण व्हावी यासाठी सार्वजनिक उत्सवांची प्रथा सुरु केली. उत्सव सहभागातून आनंद तर मिळतोच आणि आपल्या जीवनातील दुःख,चिंता , नैराश्य विसरुन स्वकला सादर करुन कलावंत मोठे होतात. हजारो हातांना रोजगार/ काममिळते. राष्ट्रपुरुषांच्या जयंती उत्सवांमुळे राष्ट्राभिमान जागृत होतो

२) गणेशोत्सव - सण व उत्सवांचे निसर्गाशी नाते आहे. भाद्रपद महिन्यात शेतात धान्य तयार होत असते. म्हणून भाद्रपद शुक्ल चतुर्थीला पृथ्वीविषयी कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी पार्थिव गणेशपूजन करताना मातीचीच गणेशमूर्ती पूजतात. ही मूर्ती लहान व भक्ती मोठी असावी. वर्गणाची सक्ती व नवसाचे स्तोम माजवून अंधश्रध्देला खत पाणी घालू नये. देव योग्य दिशेने केलेल्या प्रामाणिक मेहनतीला पावतो. सजावट करताना थर्माकोलचा वापर करुन व ध्वनीवर्धकाचा , डॉल्बीचा वापरन करणे, निर्माल्य पाण्यात विसर्जित करुन ध्वनी, पाणी, भूमीप्रदूषण टाळावे. जमवलेली वर्गणी समाजकार्यासाठी वापरुन समाजप्रबोधन करावे. सन १८९३ मध्येलोकमान्य टिळकांनी घरगुती गणेशोत्सवाला सार्वजनिक स्वरुप दिले. भाद्रपद शुध्द पंचमी ऋषी पंचमी म्हणून साजरी करतात.

ऋषीविषयी कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी महिला उपवास करतात व बैलाच्या कष्टाशिवायचे तयार झालेले . अन्नग्रहण करतात. भाजीपाला, फळझाडे परसबागेत लावून विनारासायानिक खत, कीटकनाशकाशिवाय सेंद्रीय भाजी, फळे घेणे व पर्यावरण रक्षण व श्रममूल्य विकसित व्हावे. तसेच आरोग्य चांगले रहावे हा यामागे हेतू आहे. तसेच महिला एकत्र येऊन हा उपवास, भोजन करतात. त्यामुळे सहकार्य, विचारांची देवाण घेवाण होते.

भाद्रपद शुध्द षष्टीला गौरींचे आगमन होते. माहेरवाशीण या सणाला येते. गौराई सजवली जाते. रात्रभर झिम्मा, फुगडया , फेर, उखाणे यांनी गौरी जागवितात. यामुळे ताणतणाव निघून जातो. आनंद मिळतो, सख्यांवबरोबर सुखदुःख बोलून मन हालके होतो. भाजीभाकरी घरोघरी वाटणे , पुरण पोळी यामुळे आरोग्यचांगले रहाते. एकमेकांच्या घरातील गोडवा,संबध वाढीस लागतात. दहीभाताची शिदोरी देऊन गौरी विसर्जन केले जाते.

३) नवरात्र - दसरा अश्विन महिन्यातशेतीतील धान्यघरोघरी येते. हा महिना निर्मितीशक्तीचा, आदिशक्तीचा उत्सव म्हणून नवरात्र साजरे केले जाते. आपण देवळातील देवीची आराधना करतो. पण घरातील महिलेचा अनादर, अत्याचार करतो. स्त्रीभूणहत्या करून मुलीचा जन्म नाकारतो. पण हे न करता घरच्या स्त्रीचासन्मान करणे, तिलाआर्थिक सक्षम बनविणे, तिला सरस्वती मानून सुशिक्षित करावे. सद्यस्थितीत ती दुर्गा होण्यासाठी स्वसंरक्षण व समाजहितासाठी रक्षणाचे धडे दयावेत. यासाठीच जणूशस्त्र पूजा आहे. श्रममूल्य वृध्दी करणे शत्रूचे पारिपत्य करुनशांतता प्रस्थापित करणे.

विजयादशमीम्हणजेच दस-याला आपण सोने म्हणून आपटयांचीपाने वाटतो. आज आपण मोबाईलवरुनशुभेच्छा, सोने देतो. यादिवशी सीमोल्लघंनकरणे अपेक्षित आहे. ते सीमोल्लंघन अहंकाराकडून - नम्रतेकडे, आळसाकडून - उदयोगशीलतेकडे,अंधश्रध्देकडून - वैज्ञानिक दृष्टीकोनांकडे, अस्वच्छतेकडून- स्वच्छतेकडे, अज्ञानाकडून - ज्ञानाकडे, प्रदूषणाकडून - पर्यावरण संरक्षण संवर्धनाकडे व्हावे.

४) दिवाळी - दिवाळी हा सण ऑक्टोंबर - नोव्हेंबर महिन्यात येतो. अश्विन मासात येतो. अंधार दूर करून दिपोत्सवाने प्रकाश निर्माण केला जातो. पाचदिवस चालणारा दिवाळी सण पाचदिवस जीवनातील पाच महत्त्वपूर्ण सूत्र सांगतो या सणामध्ये आरोग्य, धन, निसर्ग,सद्भावनेचा संदेश दडलेला आहे.

१) धनत्रयोदशी - अश्विन वद्य चतुर्थीला धनत्रयोदशी असते.धनत्रयोदशीला आयुर्वेदाचा जनक धन्वंतरीचा जन्मदिवस. धन्वंतरीने संपूर्ण जीवसृष्टीला आरोग्यदायी बनविले म्हणून वैद्यकीय क्षेत्रातील लोक धन्वंतरीची पूजा करतात. डॉक्टरांनी आपले ज्ञान विधायक कार्यातून समाजसेवेसाठी वापरणे अभिप्रेत आहे .किडनी तस्करी, स्त्रीभूण परीक्षण , लोकांना अयोग्य मार्गदर्शन टाळावे.

२) नरकचतुर्दशी -

वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून आपले शरीर नाना यातना, रोगराईने पछाडलेले असते. अनेक नरकयातना आपण व्याधीरुपाने भोगत असतो. म्हणून या दिवशी सकाळी लवकर उठून सर्वांगास तेल, उटणे लावून, अंगाचा मळ काढून अंघोळ करतात. यामुळे सर्वांगाचे रंध्र मोकळे होतात. आरोग्य उत्तम रहाते.

३) लक्ष्मीपूजन - अश्विन अमावस्येचा दिवस म्हणजे लक्ष्मीपूजनाचा दिवस. लक्ष्मी ही संपत्तीची देवता आहे. तर कुबेर हा संपत्तीरक्षक आहे. आपल्याला पैसा कमावण्याची कला साध्य असते. पण तो पैसा कसा राखावा हे कुबरे शिकवतो. म्हणून व्यापारी लोक कुबेर पूजनकरतात लक्ष्मीला घरात घाण, पसारा अस्वछताआवडत नाही. जेथे टापटीप असते तेथे तिचा वास असतो. वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून पाहिले तर टापटीपपणा बरोबर त्या व्यक्तीचे आचरणही शुध्द हवे. मनात छल, कपट , मद, मोह, अहंकार असे अवगुण नसावेत. जो आपला व्यवहारअतिशयकुशलतेने प्रामाणिक पणे करतो. ती व्यक्ती लक्ष्मी - कुबेराला प्रिय असते. म्हणजेच मूल्ये, जीवनकौशल्य , श्रमप्रतिष्ठा अंगी बानवणे आवश्यक आहे हेच हा दिवस सांगतो.

४) बलिप्रतिपदा - कार्तिक शुध्द प्रतिपदा म्हणजे बलिप्रतिपदा (पाडवा),बळीराजाच्या दानशूरतेची क्षमाशीलतेची पूजा लोकांनी कार्तिक प्रतिपदेला करावी म्हणजेच हे गुण प्रत्येकात वृध्दीगंत व्हावेत हे या दिवसाचेमहत्त्व होय. विविधसेवाभावी संस्थांना, गरजूंना आर्थिक मदत अपेक्षित आहे,

५) भाऊबीज - भाऊ - बहीण नात्यातील प्रेमाचा भाव स्पष्ट या दिवशी दर्शविला जातो. कार्तिक शुध्द व्दितिया म्हणजेच यमदिवतीया म्हणजेच भाऊबीज. ब्रम्हदेवाने पृथ्वी निर्माण केली याची परतफेड म्हणून ऋषीमुनींना मोठा यज्ञ केला. यायज्ञात बळी काय दयायचे ? हा प्रश्नपडल्यावर यमराज तयार झाले.त्यांनी यज्ञात उडी घेतली. बंधूप्रेमामुळे यमाची बहीण यमीनेही यज्ञात आहुती दिली देवांनी संतुष्ट होऊन यमाला वर दिला की, यमाच्या आत्मदहनाची आठवण म्हणूनहा दिवस साजरा होईल. मृत्यू हा शुभ आणि पवित्र आहे.तो जर नसेल तर जग किती भयंकर होईल. या दिवसाचेमहत्त्च म्हणजे त्याग, प्रेमामुळे जीवन सुंदर होते हे स्पष्ट होते.

दिवाळीचा हा दिवसजणू सांगतो, " शुभ कल्याण करणा-या, आरोग्य आणि धनसंपदा देणा-या, शत्रू बुद्धीचा नाश करणा-याआणि शत्रूवर विजय प्राप्त करु देणा-या दिव्याच्या ज्योतीला आम्ही नमस्कार करतो."

म्हणून घरामध्ये नियमितपणे दिवा लावल्यास सकारात्मक उर्जा कायम राहते. दिव्याच्या धुराने वातावरणामध्ये असलेलेहानिकारक सूक्ष्म किटाणू नष्ट होतात.

दिवाळीमध्ये फटाक्याचावापर पर्यावरणाचे प्रदूषण करतो वायू, ध्वनी प्रदूषण होते. वैज्ञानिक दृष्टया हेप्रदूषण मानवी आरोग्य धोक्यात आणते. हदयरोग,कानाचे रोग, श्वसनरोग, उद्भवतात.

थंडीचे दिवस असल्यामुळे आहारातून उष्मांक मिळविण्यासाठी फराळाचे पदार्थ, गोडधोड जेवणयातून आरोग्य हीत जपले जाते. व घरात आनंदीवातावरणामुळे, दिव्याच्या प्रकाशामुळे मन उल्हासित होते व ताणतणावापासून मानव मुक्त व्हायला मदत होते.

पणआज हा कौटुंबिक आनंद घेण्यापेक्षा लोक सहलीला जातात. व सणांची परंपरा,आरोग्य यापासून वंचित रहातात. म्हणूनच सणांचे महत्व असे सांगते की माणसाने माणसाशी व निसर्गाशी माणसाप्रमाणेच वागावे.

५) संक्रांत - भोगी

पौष महिन्यात,संक्रातीच्या आदल्या दिवशी 'भोगी 'हा सण साजरा करतात. या दिवशी बाजरीचीतीळ लावून भाकरी व मिसळभाजी (गाजर, वांगे, हरभरा, वाटाणा, वरणा इ.) केली जाते. एकमेकांच्या घरी ही भाजीभाकरी दिली जाते. भोपळयाच्या घा-या तीळगुळ एकमेंकाना देऊन गोड बोलण्याची प्रथा आहे. वैज्ञानिकदृष्टया थंडीच्या काळात शरीरात उष्णता निर्माण होण्यासाठी तीळ, भोपळा , गुळ, बाजरी , वांगे, वरणा असे पदार्थ सेवन केले जातात. त्यामुळे आरोग्य चांगले रहाते. रक्ताभिसरण चांगले होते. व हदयरोग टाळता येतो. तसेच घराघरांमधील कटुता विसरुन गोडवा वृध्दीगंत होतो.

सूर्य एका राशीतून दुसया राशीत जाणे यालाच ' संक्रमण ' म्हणतात. सूर्य 'धन' राशीतून 'मकर' राशीत जातो. त्या दिवशी ' संक्रांत' सण साजरा करतात. इंग्रजी कॅलेंडरप्रमाणे हासण दरवर्षी विशिष्ट तारखेला येणारा अपवादात्मक म्हणून हा सण ओळखला जातो. (१४ जानेवारी) संक्रांतीला काळया वस्त्रांना महत्त्व आहे. कारण काळी वस्त्रे उष्णता शोषून घेतात.थंडीपासून संरक्षण करतात.

या दिवशी महिला ' वाण' देऊन हळदीकुंकू कार्यक्रम करतात स्नेह वृध्दींगत करतात. संक्रांतीला पतंगाच्या मांजामुळे अनेकपक्षी जखमी, मृत होतात. मुले पतंग उडविण्याच्या नादात अपघाती मृत्यू पावतात संक्रांतीचा गोडवा टिकवून ठेवून आरोग्यदायी संक्रांतकरण्यासाठी पतंग व इतर छंदांमुळे पर्यावरणाची हानी होणार नाही. याची काळजी घेणे आवश्यक आहे.

६) होळी- फाल्गुन शुदध पौर्णिमेला - होळी असते. होळी, रंगपंचमी, धुळवड या तिन्हींना मिळून होळी म्हटले जाते.

हिरण्यकश्यपूने प्रल्हादच्या 'नारायण वेडा' पायी त्याला मारण्यासाठी ' होलिका 'नावाच्याआपल्या बहिणाला पाचारण केले . तिने अग्नीकुंडात प्रल्हादला ढकलताना तीच त्यामध्ये जळली. त्यावेळी प्रल्हदच्या पाठीराख्यांनी हर्ष व्यक्त केला. त्यावरुन या सणाला ' होळी' संबोधले जाते.

हा सण म्हणजे दृष्टांचा - संहार व सुष्टांचा विजय होय. म्हणून आज आपण हल्ले, चोरी, भांडणे, आतंकवाद, यांची होळीमध्ये आहुती दयावी.

लाकडे,गोव-या चोरुन होळी पेटविण्यापेक्षा ' एक गाव एक होळी ' उपक्रम राबवावा. व ' झाडे लावा झाडे जगवा हा मंत्र सध्या महत्वाचा आहे. वृक्षतोड रोखणे. दृष्ट प्रवृत्ती, वाईट, अमंगल विचार यांचा नाश करुन चांगली वृत्ती चांगले विचार अंगी बाळगावे हा या सणामागील उद्देश आहे.

धुळीवंदन (धुळवड) म्हणजे आपणाला भरभरुन देणा-या धरिणीमातेला केलेले वंदनच होय.होळीची राख घरातशांती , समृदधता, प्रेम निर्माण करते.फाल्गुन वद्यपंचमीला रंगपंचमी येते. वसंत ऋतूची चाहूल लागलेली असते. निसर्गरगांचावापर करुन, रंगापासून प्रेरणा घेऊन रंग खेळणे म्हणजे रंगपंचमी होय. हिरवा रंग समृध्दी,लालरंग शक्ती,नारिंगी रंग त्याग, पिवळा रंग वैभव , निळा रंगशांती, सफेदरंग सत्याचा मार्ग, काळा रंग- अशुभेचे प्रतिके आहेत. या दिवशी एकमेंकामधील शत्रुत्व सोडून रंगाची उधळण करुन मैत्रीचे नाते निर्माण करणे अपेक्षित आहे. एकंदरीत होलिकोत्सव वाईटाचे दहन करते. धुळीवंदन आपणास जीवनदेणा-या धरतीला वंदन करणे.निसर्गाने भेदाभेद विसरुन रंगाची केलेली उधळण यांचा नवनिर्मिता संदेश देणारा हा उत्सव आहे.

७) बेंदूर - आषाढ श्रावण किंवा भाद्रपदआणि कार्तिक महिन्याच्या पौर्णिमा व आमावस्येला प्रदेश परत्वे ' बैल पोळा ' सण साजरा करतात. यालाच 'बेंदूर' असेही म्हणतात. ' बैल' या मुक्याप्राण्याप्रती कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठीचा हा सण होय.

भारत हा शेतीप्रधान देश. शेतकरी जगाचा पोशिंदा आहे. व या पोशिंदयाचा साथीदार म्हणजे ' बैल ' होय. हा मूक जीव आपल्या बळीराजाला बळ देऊन आनंदी ठेवतअसतो. त्यामुळे बैलांच्या योगदानाप्रती कृतज्ञतेसाठी एक दिवस बैलाला विश्रांती दिली जाते. त्याला सजवून गोडधोड, खिचडाखाऊघातला जातो. अंडी,

तेल, हळद एकत्र करुन पाजतात. लोणी, हळद, एकत्र करुन बैलाचे खांदे चोळतात. त्याला अंघोळ घालतात. पूजाकरतात. त्याची सजवून मिरवणूक काढतात.

भारतीय सण- उत्सव हेसर्वसमावेशक संस्कृतीचे खरे दर्शन घडवतात.प्राण्याला सुध्दादेवा प्रमाणे मान देणे याहून मोठा कृतज्ञ भाव सापडणार नाही बैलपोळा हे याचे समर्पक उदाहरण आहे. म्हणून या यांत्रिकीकरणातही बैलांचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे.

काळजी गरज - आपण अनेक सण - उत्सव , व्रते करतो. पणआज बदलत्या जीवन शैलीतकाही व्रते करणे आरोग्याच्या दृष्टीने हितावह आहेत.

टी. व्ही पहात न जेवणे, मोबाईलवर बोलत गाडी न चालवणे, घरात एकत्र असताना व्हॉटसअॅप बंद ठेवणे,एक दिवसटी व्ही बंद व सुसंवाद योजना राबविणे यामुळे जीवन आनंददायी होऊन सण - उत्सव साजरे करता येतील.

निष्कर्ष -

१) आजच्या सण साज-या करण्याच्या प्रक्रियेनुसार समाजावर आर्थिक, मानसिक, पर्यावरणीय , सांस्कृतिक, राजकीय , आरोग्य, व्यावसायिक पातळीवर सकारात्मक व नकारात्मक परिणाम झालेले दिसून येतात.

२) सण - उत्सवांचे स्वरुप सर्वसमावेशक, पुराणमतवादाला नाकारतसमाजाच्या गरजांचे नव्या संदर्भाशी जुळवून घेत साजरे करणे शक्य आहे. तेव्हाच निसर्ग - मानव - प्राणी - पर्यावरण यांच्यात संतुलन ठेवता येते.

शिफारशी -

१) शाळा, महाविद्यालय व सामाजिक पातळीवर विविध उपक्रमातून सण- उत्सव वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून साजरे करावेत.

२) सण - उत्सवहे निसर्गाचे भक्षण करण्यासाठी नसून रक्षण करण्यासाठी आहेत.

३)सणउत्सवाबाबतच्या प्रश्नांना उत्तर देण्यासाठी वैज्ञानिक दृष्टीचा आधार घेणे आवश्यक आहे.

४) प्रत्येक सण- उत्सवामागचा कार्यकारणभाव समजून घेऊन समाजाचे सकारात्मक आचरण असावे

५) सण - उत्सव साजरेकरताना पर्यावरणाच्या रक्षण संवर्धनाचे भान ठेवणे आवश्यक आहे.

संदर्भ -

1. https://prahaar. In/ भारतीय सणांचे- बदलते- स्वरुप / Retrived on 5 Jan 2020
2. https://loksatta.com/ vishesha- news/reasons- to - celebrate- festivals - 174/297/Retrived on 5 Jan 2020
3. https: // divyamarathi. Bhaskar.com/ news/ the scienceOf - 5 day - festival- diwali- 2019- 12594770
4. https://Marathi.latestly.com/lifestyle/festivals- events/bail- Pola- 2019 - importance - and - singiticance.Retrived on 5 Jan 2020
5. https: // maharashtratimes. Indiatimes.com/ astro/festival/ importance- of- holi/ articleshow/684. . . Retrived on 5 Jan 2020
6. https : marathiworld.com/sanvar. Retrived on 5 Jan 2020
7. https: // lokmat.com/nashik/very- low- air- pollution -city- during- diwali/